Josua de Grave & Valentijn Klotz in Maastricht

De tekeningen van toen, de foto's van nu...

Peter Scheele

Josua de Grave & Valentijn Klotz in Maastricht

De tekeningen van toen, de foto's van nu...

Peter Scheele

Voorwoord

Op internet kwam ik een paar getekende stadsgezichten tegen uit zeventiende eeuws Maastricht. Een enkele daarvan was gesigneerd met Josua de Grave. Andere tekeningen bleken van Valentijn Klotz te zijn. Ik vroeg me af hoe de stadsgezichten er nu uitzien, na 350 jaar. Het leek me erg boeiend om de tekeningen van toen en de foto's van nu naast elkaar te leggen om overeenkomsten en verschillen te zien. Vandaar dat u tekeningen en foto's zult vinden in dit boek.

Ik heb onderzoek gedaan naar het leven en werken van beiden. Maar het ging me om de beelden, niet om een levensbeschrijving. Ik heb zoveel mogelijk digitale kopieën van de originele tekeningen gebruikt en geen kopieën van kopieën. Daar waar ik kon, heb ik vermeld waar het origineel te vinden is. En daar waar dat kon, heb ik geprobeerd om wat achtergronden te geven en de verschillen te verklaren. Het maken van de foto's was een kunst op zich. Het bleek soms reuze lastig om de plek te vinden waar de tekenaars hadden gestaan. Dat kwam vooral omdat er zo veel veranderd is; aanknopingspunten waren verdwenen of gingen verscholen achter nieuwere gebouwen.

Omdat de meeste tekeningen niet gedateerd zijn, heb ik geen chronologische volgorde kunnen gebruiken. Ik heb de tekeningen gegroepeerd naar onderwerp: plekken in Maastricht en nabije omgeving.

De opzet is vooral bedoeld om het boek in digitale vorm met een tablet of een laptop te bekijken. Een smartphone is door het formaat niet zo geschikt. De tekeningen en foto's hebben een behoorlijke resolutie zodat inzoomen goed mogelijk is. Maar op papier is het ook prima te zien. Het is erg boeiend om tekening en foto te vergelijken en om details te zoeken. Er zijn meer verrassende overeenkomsten dan men zou vermoeden. Er is een scherp oog en wat inlevingsvermogen voor nodig, maar ik help u op weg. We analyseren de tekeningen en dat wat we zien en vergelijken dat met nu.

Ik wens u veel lees- en kijkplezier.

Maastricht, 15 juni 2020
Peter Scheele

Links

Er zijn rode en blauwe links.

De rode > bij een tekening springt naar de Lijst van afbeeldingen achterin het boek, de rode titel daar springt terug naar de pagina met de tekening en foto.

De blauwe links openen webpagina's, vooropgesteld dat er een actieve internetverbinding is.

Bedankt:

- Mevrouw drs. I.M.H. Evers, Ingrid, voor de historische en tekstuele correcties.
- De heer L.I. Hendrikman, Lars, voor de aanvullingen.
- De heer F.F.A. Laeremans, Frans, voor de enorme stapel naslagwerken.
- Mevrouw drs. M.W.J. Oostvogels, Marijke, voor de tekstuele correcties.

Dit boek is gratis, het komt uit de Boekenkast van Peter Scheele: https://scheelpj.home.xs4all.nl/Site/

Wie was Josua de Grave?

Hij was geboren in Amsterdam in 1643. De precieze datum is niet duidelijk, maar hij werd er op donderdag 2 juli gedoopt. Zijn vader was Claude Pieterszoon de Grave alias Claude de Graeff (ca. 1598 - 1667) en zijn moeder Sara Bols (? - 1655). Hij had twee oudere broers, Pieter en Cornelis, en een oudere zuster, Jannetje.

In 1659, op zestienjarige leeftijd, trad hij als leerling schilder toe tot het Sint-Lucasgilde in Haarlem, het gilde voor kunstenaars en kunstambachtslieden. Tijdgenoten waren daar Frans Hals, Jacob van Ruisdael en Adriaen van Ostade, zij waren ook aangesloten bij het gilde. De opleiding bestond uit drie delen: leerling, gezel en meester. Het is niet bekend welke titel hij haalde. Later werd hij militair in het Staatse leger onder stadhouder Willem III, het leger van de Republiek.

Hij ging in 1668 van Parijs naar Maastricht, waar hij in 1669 arriveerde. Op 3 december 1670, hij was toen 27, trouwde hij in Maastricht met Jenneton de Bisson, ze kregen twee dochters. Josua liet op 15 december 1670 een testament opstellen dat alle voorgaande verving, hij was niet onbemiddeld.

In 1671 ging hij met Valentijn en Barnardus Klotz naar Bergen op Zoom, maar hij keerde later dat jaar terug naar Maastricht. Er dreigde oorlog in de Zuidelijke Nederlanden; Josua pakte zijn bezittingen en bracht zijn gezin naar Den Haag. In juli en augustus 1676 waren Josua en Valentijn weer in de buurt van Maastricht. De stad was in 1673 veroverd door de Lodewijk XIV. De Republiek deed een poging om de stad te ontzetten, Josua en Valentijn waren er als militair bij betrokken. De poging mislukte, Maastricht bleef tot 1678 in Franse handen.

Josua overleed in Den Haag in 1712. Ook hier is de datum is onduidelijk, maar op 25 juli werden de kosten van de begrafenis betaald.

Hij is vooral bekend geworden door zijn topografische tekeningen in de Zuidelijke Nederlanden. Zijn werken zijn te vinden in tal van musea zoals: Museum of Fine Arts in Boston USA, Hamburger Kunsthalle, Hessisches Landesmuseum Darmstadt, Scottish National Gallery, Bonnefantenmuseum Maastricht, British Museum London, Aachen Museum Burg Frankenberg, Galerie Nathalie Motte Masselink Paris, Staatliche Graphische Sammlung München, de veilinghuizen Christie's Amsterdam en New York en in tal van privécollecties.

Er is niet veel over Josua geschreven. Er zijn enkele tijdschriftartikelen over hem en twee tijdgenoten, Valentijn Klotz en Barnardus Klotz, ze tekenden in dezelfde stijl. Ook is er een engelstalige Wikipedia-pagina: https://en.wikipedia.org/wiki/Josua_de_Grave Sommige beschrijvingen vermelden dat hij ook wandtapijten ontwierp.

In de wijk Caberg in Maastricht is een straat naar hem vernoemd: de Josua de Gravelaan.

Wie was Valentijn Klotz?

Valentijn Klotz, hij signeerde met Valentinus, was geboren in 1650 in Maastricht. De exacte datum is niet bekend. Misschien wel op 14 februari, de naamdag van Sint-Valentijn.

Ook hij was militair in het Staatse leger, hij en Josua trokken veel samen op. Valentijn overleed in Den Haag op 15 november 1721. Over zijn leven is verder nauwelijks meer bekend.

En Barnardus Klotz?

Het is niet bekend of er een familierelatie met Valentijn was. Hij was rond 1670 in Maastricht en maakte tekeningen. Maar daarvan is er, voorzover ik weet, geen opgenomen in dit boek. Niet gesigneerde tekeningen kunnen immers van Josua, Valentijn of Barnardus zijn. Ook over hem is er verder geen informatie.

En Peter Scheele?

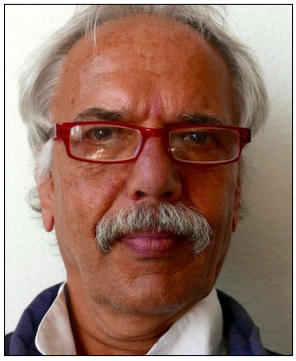

Ik ben geboren in 1951 in Haarlem en in 1961 kwam ik in Maastricht. Ik ben docent geweest, informatica was mijn hoofdvak. En nu maak ik voor mijn plezier boeken, foto's en tekeningen van Maastricht en zijn rijke verleden.

De Tekeningen

L: Vrouwenkerck Tot Maeftricht: 1670 4
Tot Maeftricht: 1671 6
aent Vrijthof tot Maeftricht 1669 9m/d5 8
tot maestricht, sint Jacoebs kerk 10
Zonder titel 10
geteekent op de Vrijthof tot Maeftricht Anno 1671 12
het gasthuys tot maestricht geteeckent den lesten desembr Anno 1670 13
Tot Maeftricht 14
1670 geteeckent op d(e) Vrijthof, de Witte Vrouwe kerck 16
Anno 1669 geteeckent de bosse straet tot Maestricht 18
Anno 1669 20
Anno 1669 de poort Almanien tot Maeftricht 21
Tot Maeftricht de Tongerfche straet 22
aan de tongerse straat 1671 6/4 de sap straat 24
tot Maeftricht geteeckent den i Mäeij Anno 1671 26
Tongerse Poort tot Maeftricht 1670: 28
Buijten Maeftricht 1670 30
Buijten Maeftricht 167i 31
Zicht op de Sint-Pietersberg 32
Kamerscherm 33
het huijf te haeren 34
Bij Borgharen 1676 8m/9d: 35
maeftricht de boffe poort 36
Maeftricht 1671 9m/9d 38
Maeftricht ... 40
Anno 1669 geteeckent tot maeftricht 42
S. Pieters poort tot Maeftricht 1671 44
Anno 1670 46
Anno 1669 het huijs te Aegie mont bij maeftri(cht) 48
t S : Pieter : Wyck : over Maftricht : 1670 6m/15d 50

Opmerkingen over materiaal, onderwerp en stijl

Josua en Valentijn hebben tekeningen en schetsen gemaakt. Of ze tekenden uit liefhebberij of in opdracht van hun werkgever, weten we niet. De tekeningen zijn van opmerkelijke nauwkeurigheid, af en toe met vermelding van plaats en tijd.

De omtreklijnen zijn vaak getekend in bruine spijkerinkt, ingevuld met Oost-Indische inkt in een of twee tinten grijs: gewassen met penseel. Dat worden grisailles genoemd, tekeningen in dezelfde kleur. Bij kleurgebruik zijn het tere kleuren als lichtrood, bleekgroen, blauw en okergeel. De schetsen zijn ruwer, minder verfijnd. Het papier heeft vaak afmetingen van circa 10 x 15 cm, ongeveer zo groot als A6 en briefkaartformaat. Een enkele tekening is groter. Vaak is de tekening omlijnd met een marge van ongeveer 1 cm.

Het onderwerp is vrijwel altijd stad, dorp of gebouw in een landschap. Het landschap speelt de hoofdrol. Met een brede horizontale opzet, vaak iets op de voorgrond voor de diepte, lichte vergezichten, weinig felle contrasten, gebruik van schaduwen op huizen en daken. Ze hebben vaak een mooie sfeer. Het zijn topografische tekeningen en hadden vermoedelijk een militair belang.

De tekenstijlen van beide mannen lijken erg op elkaar, alsof ze elkaar inspireerden, imiteerden en kopieerden.

Kenmerken van Josua's werk: zijn waarneming is scherp en hij heeft oog voor lichtval en compositie. Er zijn in zijn tekeningen zelden mensen of dieren te zien. Het handschrift lijkt geschoold en is in lopend schrift, iets onregelmatig, met enkele kenmerkende tekens als de e en de h. De s werd in die tijd geschreven als een *f*.

Kenmerken van Valentijns werk: zijn techniek is verwant aan die van Josua. Het werk maakt een wat krachtigere en levendigere indruk, maar ook slordiger en minder verfijnd: vaak scheve gebouwen, meer schetsmatig. Hij gebruikt veel lijnen en wat minder invulling in tinten. Ook het handschrift is wat slordiger, het lijkt minder geoefend. Zijn tekeningen zijn vrijwel nooit gesigneerd. Dat maakt toeschrijven soms erg lastig.

Van een aantal tekeningen is het duidelijk wie de maker is, er staat een naam onder. In veel tekeningen staat geen naam, maar wel tekst. Als de handschriften daarvan voldoende op elkaar lijken, zijn ze van dezelfde tekenaar, al weten we niet wie dat is. Het kan Valentijn zijn, maar ook Barnardus of zelfs nog iemand anders. Ik heb die tekeningen toegekend aan Valentijn, maar dat is voor het gemak. Als er in een tekening geen naam en ook geen tekst staat, is het onduidelijk wie de maker is. Afgaan op stijlkenmerken kan misschien, maar de tekenaars namen zoveel van elkaar over dat er weinig zekerheid bestaat.

L: Vrouwenkerck Tot Maeftricht: 1670 >

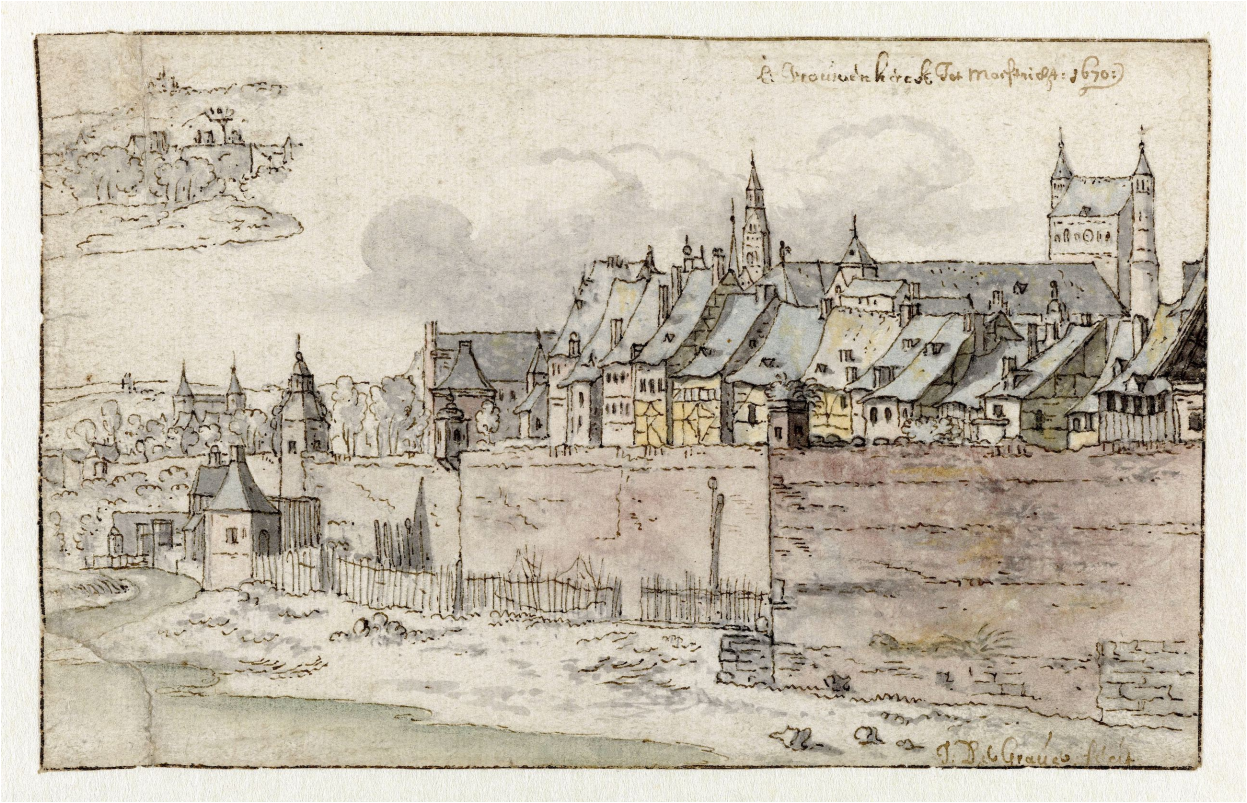

Waar kijken we naar?

Het is een fraai gezicht op het zuidelijke deel van de Maastrichtse binnenstad, getekend vanaf de Sint-Servaasbrug. Helemaal links is de stadsmuur van de Onze Lieve Vrouwewal zichtbaar. De twee torentjes die er boven uitsteken zijn van de Helpoort. Iets daaronder en dichterbij is de Onze Lieve Vrouwepoort. Dan een rij huizen die aan de Stokstraat staan en waarvan we de achterzijde met veel vakwerk zien. Daarboven torent de *Slevrouwe*, de Onze Lieve Vrouwekerk. Aan de oostzijde zijn nog net de twee koortorens zichtbaar, al zien die er tegenwoordig iets anders uit. De zuidelijke toren had een veel hogere spits die ver boven het dak uitstak. De spits bestaat niet meer, beide torens zijn nu identiek.

Het westwerk is zeer bekend, al ziet men het meestal van de andere kant op het Onze Lieve Vrouweplein. Het dak tussen de torens werd in de negentiende eeuw verlaagd zodat de torens beter uitkwamen. Na het derde huis van rechts zien we een groot stuk zijmuur met vakwerk en een raampje. Dat zou de Eksterstraat kunnen zijn. Op de voorgrond staat een gedeelte van de stadsmuur. Omdat er geen mensen getekend zijn, is het moeilijk om in te schatten hoe hoog die was; men gaat uit van vier à zes meter. Tussen de huizen en de muur lag een open ruimte, de Houtmaas, en wat dichterbij de Vissersmaas. Tussen de muur en de Maas was een kade waar schepen konden aanleggen en waar goederen werden gestapeld: het Bat.

Er zit een raar stukje tekening linksboven. Het lijkt wel een luchtspiegeling. Ik zie er bomen, een dak van een huisje, een stuk (stads)muur, het lijkt op een rondeel. Daarachter een heuvelrug met daarop iets wat op een gebouw lijkt. Is het kasteel de Lichtenberg? Maar het is veel te hoog ten opzichte van de horizon, zo hoog is de heuvel niet. Het is een beetje onverklaarbare tekening in een tekening. Rechtsonder staat Josua's naam met daarachter: *fecit*. Dat is Latijn voor hij die het heeft gemaakt.

De Onze Lieve Vrouwekerk in Maastricht: 2020

Er is in de loop van de eeuwen nogal wat veranderd. Huizen zijn versteend. Dat wil zeggen dat de houtconstructie en de rieten dakbedekking vervangen zijn door steen. Tussen 1847 en 1850 werd het Kanaal Luik-Maastricht, de *knaar* in het Maastrichts, aangelegd. Het voetpad op de voorgrond herinnert aan het jaagpad van toen. En rond 1900 werd de muur afgebroken. Tussen 1963-1967 werd het kanaal gedempt om er een parkeerplaats voor auto's van te maken. Daarna werd het onderdeel van de Maasboulevard. De weg verdwijnt hier ondergronds en gaat onder de brug en de Kesselskade door. Bovengronds loopt de Maaspromenade. In de loop van de eeuwen is de oever zeker vijftig meter opgeschoven naar het oosten.

Links zijn, vaag tussen de bomen, de torens van de Helpoort te zien. Helemaal rechts zien we nog wat huizen van de Stokstraat. En de open ruimte rechts is een pleintje: de Vissersmaas. De tussenliggende ruimte, de Houtmaas, is gevuld met huizen. De nieuwe gebouwen staan aan Het Bat. Enkele zijn gebouwd in de negentiende eeuw, de meeste zijn van later. Ze zijn zo hoog, dat er van de huizen van de Stokstraat niets meer te zien is. Het grootste deel van Josua's uitzicht wordt belemmerd door modernere gebouwen. Maar in een prachtige stijl die Maastricht recht doet. Verspringende gevels en de typerende hoge daken, veel dakkapellen, een mooi regelmatig straatbeeld omdat alle ramen op dezelfde hoogte zitten. En vooral witte gevels die het geheel een rijk en voornaam uiterlijk geven.

Tot Maestricht: 1671:

Waar kijken we naar?

Wat een mooi, sfeervol beeld. Er zit veel ritme in. Van de bogen, en ook van de gebouwen en de daken. Van links naar rechts neemt de hoeveelheid gebouwen toe, terwijl de hoeveelheid wolken afneemt. Mooi in evenwicht. De lichtval is bijzonder en geeft een mooi contrast tussen licht en schaduw. Dat geeft diepte. En in zachte kleuren, bruin, grijs-blauw en wat groen. Het is het gezicht op Wyck vanaf de linker Maasoever in Maastricht. Alleen het 'Groeten uit Maastricht' ontbreekt.

Links het stenen deel van de brug met de kenmerkende bogen. Op de laatste pijler staat een stenen toren, het poortgebouw. Dan het overdekte houten deel. Vanuit de gaanderij kunnen de brug en een deel van de stad verdedigd worden. Maar die kan ook worden afgebroken of opgeblazen om zo de oprukkende vijand tegen te houden. Boven de aanlanding is een trapgevel te zien en daarboven steekt het dak van de kruittoren uit. Verderop staat een stuk van de stadsmuur: die vormt tevens een waterkering tijdens hoogwater. Daarop ligt het huidige Cörversplein, genoemd naar de *körvers*, de korven- of mandenmakers. De drie huizen op de stadsmuur steken over en worden ondersteund met schuine balken. Op de achtergrond zien we de Sint-Martinuskerk. Die was toen nog georiënteerd, op de oriënt gericht. Dat wil zeggen dat het koor richting oosten lag en de toren aan de westkant. Iets verder naar rechts, buiten beeld, ligt het Waterpoortje. Het heette in de tijd van Josua de (Wycker) Batpoort, de plaats voor lossen en laden van schepen.

Wyck lag ooit op een eiland, van oorsprong liep er een brede arm van de Maas omheen. Wie van oost naar west ging, moest minstens twee bruggen over: die van de arm en die over de Maas. In Josua's tijd werd die arm gebruikt als onderdeel van het verdedigingswerken; de gracht om de omwalling. Het waren daarmee natte vestingwerken.

Gezicht op Wyck: 2020

Josua's standpunt was vermoedelijk op de stadsmuur bij de Onze Lieve Vrouwepoort aan de Graanmarkt. Maar de huidige situatie verschilt nogal ten opzichte van toen. De oorspronkelijke kerk was kleiner, de toren stond verder naar links en er stonden huizen tussen de toren en de muur. Het was lastig om de foto te maken omdat ook andere ankerpunten verdwenen zijn.

De Sint-Servaasbrug heeft altijd de *Brögk* of de *Maosbrögk* geheten, er was er immers maar een. Toen in 1932 de Wilhelminabrug klaar was, noemde men de Servaasbrug eenvoudig de *Aw Brögk*.

Eind zeventiende en begin achttiende eeuw werd de brug ingrijpend gerestaureerd. Dat gebeurde in de negentiende ook.

De Maas had als regenrivier altijd sterk wisselende waterstanden en was vaak nauwelijks bevaarbaar. Tussen 1925 en 1929 werd in de Maas bij Borgharen een stuw gebouwd die het water permanent op peil moest houden. Daardoor staat het water nu hoger, dat is belangrijk voor de scheepvaart. Verder is er, ook voor de scheepvaart, een stenen boog opgeofferd om een bredere doorgang met een stalen hefbrug te maken. De pijler waarop de stenen toren stond, bestaat dus niet meer.

Tussen 1932 en 1934 is de brug zeer ingrijpend gerestaureerd, eigenlijk volledig vernieuwd. De brug werd met 2,5 meter verbreed vanwege de drukte van het verkeer.

De hoekpanden bij de aanlanding zijn van kort na de Tweede Wereldoorlog. Op 13 en 14 september, de dagen voor de bevrijding van Maastricht, bliezen de Duitsers het stalen brugdeel op en werden de oorspronkelijke gebouwen vernield.

Wyck ligt niet meer op een eiland, de gracht is in de negentiende eeuw gedempt en de verdedigingswerken zijn opgeruimd. Op die plaats ligt nu de Wilhelminasingel en daaromheen bevindt zich de Stationsbuurt met prachtige gebouwen in neo-stijlen. Tussen de Maas en Plein 1992 en bij het Centre Céramique liggen nog fundamenten van de vesting. We zullen die zien op pagina 43.

aent Vrijthof tot Maeftricht 1669 9m/5d

Waar kijken we naar?

Een zonnig tafereel in de zuidoosthoek van het Vrijthof. Vrijthof betekent omheinde hof bij een kerk, een plaats waar de wereldlijke macht niet geldt, waar men vrij is van het burgerlijk recht. De omheining was een muur met enkele poorten en die is op deze tekening niet meer zichtbaar. Er kwam de afrastering met houten palen voor in de plaats. Er zijn meer steden die een vrijthof hebben, maar die van Maastricht is het bekendste.

Op de achtergrond de kapel van het Sint-Servaasgasthuis. Het was een plaats waar pelgrims konden slapen en tevens een ziekenhuis. Links steekt de toren van de Sint-Jacobskerk uit, die ligt achter de kapel. Er gaat, vlak voor de kapel van het gasthuis, een straat naar links: de Platielstraat. Meer naar rechts, achter de bomen ligt het Spaans Gouvernement, het huidige Fotomuseum aan het Vrijthof. Zie de tekening.

Wat zijn de gebouwen links prachtig. De meeste zijn nog in vakwerk, houten balken opgevuld met stro en leem. En gevels van houten planken. Die zijn erg kwetsbaar als er brand uitbreekt. Later moesten de gebouwen dan ook versteend worden. Zoals bij veel middeleeuwse gebouwen steken de hogere etages uit aan de voorkant. Zo werd op iedere etage het vloeroppervlak groter.

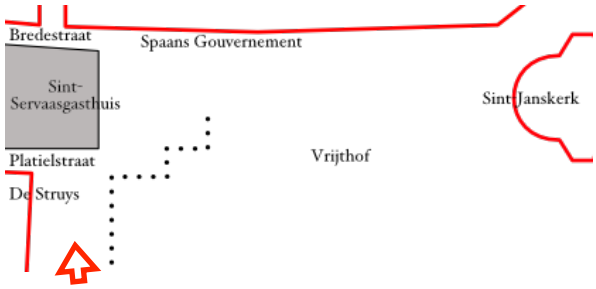

De panden richting de hoek hebben luifels en toonbanken. Het zijn winkels. Het laatste pand, dat op de hoek, heeft een uithangbord in de vorm van een vogel. Het lijkt een zwaan, maar het is een struisvogel: In den Ouden Vogelstruys, kortweg de Struys, het oudste café van Maastricht. Het bestaat al vele eeuwen, al is het gebouw in de achttiende eeuw opnieuw opgetrokken.

Wat een mooie lichtval: de gebouwen krijgen er extra diepte door en de gevels tekenen prachtig af.

Er staat iets merkwaardigs achter het jaartal: 9:m en daaronder 3:d. Het is van de negende maand de derde dag: 3 september 1669. Dat was de feestdag van Sint-Remaclus, een van de vroegere bisschoppen van Maastricht. Getekend door Josua.

Vrijthof Maastricht, de zuidoostkant: 2020

De kapel van het gasthuis lag erg ver naar rechts. Daardoor zaten er wat bochten in de weg, men moest eromheen om naar de Bredestraat te kunnen. Het gebouw is in de negentiende eeuw gesloopt. Men heeft de nieuwe gebouwen op dezelfde rooilijn geplaatst als de gebouwen links, de weg loopt nu recht.

Op de foto is het eerste witte pand van links de Struys. Vanaf daar tot de drie paaltjes in de weg stond het Sint-Servaasgasthuis. De gevel daarvan liep door tot voorbij de stoeprand rechts. En daar waar op de tekening de straat liep, liggen nu terrassen. Het zijn zo'n beetje de beroemdste in Nederland. De Struys noemt zichzelf de *hoeskamer vaan Mestreech*. Maar het is nog stil, er zijn nauwelijks mensen op straat en het meubilair van de terrassen staat opgestapeld.

Topografisch tekenen en fotograferen hebben een overeenkomst en een verschil. De overeenkomst is om de werkelijkheid zo getrouw mogelijk weer te geven. In lijnen, in kleuren en in verhoudingen. Het begint met kijken. En keuzes maken: wat moet er wel op en wat niet. De scherpte van de blik en de vastheid van de hand bepalen het resultaat. Het verschil is dat de tekenaar alle bijzaken kan weglaten en de tekening een beetje kan aanpassen waardoor dat wat van belang is, beter uitkomt. Josua tekende bijvoorbeeld geen mensen en dieren. De camera registreert echter alles wat er is. Dat wat is vastgelegd, moet geaccepteerd worden. En dus staan er auto's, scooters, fietsen, verkeersborden, lantaarnpalen, afvalbakken, bushaltes, uithangborden, reclames, terrassen en luifels op de prent. Het hoort bij deze tijd, maar het brengt wel veel drukte in het beeld.

tot maestricht, sint Jacoebs kerk >

Waar kijken we naar?

Naar twee dezelfde tekeningen. Rechts staat het Spaans Gouvernement. Het is nog in de oude staat, vóór 1670. In het midden de Sint-Jacobskerk. En links nog een stukje van het Sint-Servaasgasthuis dat we op de vorige pagina ook zagen. Het is de zuidoosthoek van het Vrijthof, schuin linksaf is de Bredestraat en rechtsaf de Sint-Jacobsstraat. Aan de gevel van het Spaans Gouvernement hangen twee rouwborden.

De bovenste tekening is van Valentijn, de onderste van Josua. Het is alsof ze samen zijn gaan tekenen. Zijn ze precies hetzelfde? Nee, er zijn zeer kleine verschillen. Het verschil in kleur valt het meeste op. Maar kijk eens naar de schaduw op de muur van de kerk. Die is verschoven. Valentijn heeft die iets eerder geschilderd, misschien maar een kwartier. En daar waar gebouwen elkaar raken, zijn heel klein verschillen zichtbaar waardoor het lijkt dat Valentijn links stond en Josua rechts. Verder valt op dat Valentijn nog erg veel gebruik maakt van contourlijnen. Kijk maar naar de stenen in de gevel links. Josua doet dat veel minder, zijn lijnen zijn meer schaduwlijnen. Daarom is de onderste tekening minder uitgesproken, vooral zachter van toon.

Toch... Als je een lineaal neemt en wat afstanden meet, is te zien dat die precies hetzelfde zijn. En dan lijkt het of de een een kopie heeft gemaakt van de tekening van de ander. Van wie is dan het origineel en wie was de kopiist. Ik vermoed dat het origineel van Josua was. Maar we zullen het nooit zeker weten en dat hoeft ook niet. Want als we ophouden met ons dat af te vragen, kunnen we genieten van twee fraaie beelden van een vroege ochtend in een prachtige, nog bijna middeleeuwse stad.

Vrijthof Maastricht, de zuidoostkant: 2020

Het straatbeeld is ingrijpend veranderd. De Sint-Jacobskerk in verdwenen. We zien het Fotomuseum aan het Vrijthof in de nieuwste uitvoering. De pui was in de jaren 1990 al rood geschilderd, rond 2012 kwam de ingang terug op de oorspronkelijke plaats, nu in een andere vorm. Het gebouw met de witte gevel op de foto staat op de plaats van het gebouw met de planken gevel op de tekening.

geteekent op de Vrijthof tot Maeftricht Anno 1671

>

Waar kijken we naar?

Deze tekening van Valentijn sluit aan op die van Josua van pagina 8, want we zien hetzelfde tafereel, al is het vanuit een iets andere hoek. Opnieuw de zuidoosthoek van het Vrijthof. Aan het gebouw helemaal links hangt een rouwbord, een zwart ruitvormig bord, ten teken dat er iemand is overleden. Iets links van het midden de herberg In den Ouden Vogelstruys. Dan de toren van de Sint-Nicolaaskerk. Rechts is de kapel van het Sint-Servaasgasthuis, die lag tussen de Platielstraat en de Bredestraat, met aansluitend het gasthuis zelf. De zon is net voorbij de gevels en dat zorgt voor een mooie dieptewerking door de schaduwen. Valentijn maakte deze tekening begin 1671.

De tekening op pagina 13 is van 31 december 1670. Ook dat is de zuidoosthoek van het Vrijthof, maar dan iets verder naar rechts. Van links naar rechts zien we de Sint-Servaaskapel, het Sint-Servaasgasthuis, de toren van de Sint-Jacobskerk, een gebouw en het Spaans Gouvernement, het huidige Fotomuseum aan het Vrijthof. Op de voorgrond een pracht van een boom en enkele Maastrichtenaren. Het is een wat zonnige laatste decemberdag. Er komt nergens rook uit de schoorstenen en dat is wel vreemd, want het koken en het stoken deed men op hout en turf.

Op deze tekening is het uiterlijk van het Spaans Gouvernement drastisch veranderd, zie de tekeningen op pagina 8. Het gebouw is eigendom geworden van kanunniken en die hebben de gevel aangepast in de stijl van de Maaslandse renaissance. De poort herkennen we, de gevel is versteend en tot een geheel gemaakt en er zijn zeven boogvormige ramen op de eerste verdieping aangebracht.

De twee rouwborden die aan de gevel hingen, zijn er niet meer. Die werden na de begrafenis opgehangen in de kerk waar de overledene was begraven.

het gasthuys tot maestricht geteeckent den lesten desembr Anno 1670 >

En wat is dit?

Als je beide tekeningen samenvoegt, ontstaat er een panorama. Dat heeft Valentijn zo vast niet bedoeld, maar wat is het prachtig. Bijna een kwart van het Vrijthof in beeld.

Tot Maeftricht

Waar kijken we naar?

Kijk, een tekening van Valentijn mét z'n handtekening. Dat is ongebruikelijk. Maar de e en de h in Maeftricht zijn anders geschreven. Is dit een kopie van iemand anders? Dat kan. Maar op pagina 31 zien we hetzelfde. Valentijn heeft de kopie misschien zelf gemaakt, maar veel later in z'n leven. Toen signeerde hij z'n werk wel. Een kopie gebaseerd op een oude tekening. Dat kopiëren was in die tijd heel normaal – er waren immers geen apparaten voor – het moest vaak worden gedaan en men was er heel bedreven in.

Wat we zien is het Vrijthof richting westen. Een parkachtig plein met kale bomen en wat Maastrichtenaren. Van links naar rechts de Sint-Janskerk, de Sint-Servaas en een gebouw. Dat is de Koningskapel. Daarnaast nog een stuk muur van het ellendigenkerkhof voor overleden vreemdelingen van het Sint-Servaasgasthuis. Vlak naast de kapel is een poortje als ingang. Voor degenen die er woonden, was er geen uitgang. En er stond de voorloper van de Hoofdwacht.

De kapel is in 1478 ingewijd. Het geld voor de bouw kwam van Franse koningen, Charles VII en diens opvolger Louis XI. Ze wilden de kapel bouwen om twee redenen: als dank voor een miraculeuze genezing (maar dat is de minst waarschijnlijke reden) en om de invloed in Maastricht te vergroten. Politiek dus.

Het moet een mooi gebouw geweest zijn. Het vormde een fraaie rij: het koor van de Sint-Jan, dat van de Sint-Servaas en dit van de kapel, een drie-eenheid. De kapel was met een korte zijde verbonden met de Sint-Servaas, het schip en het koor stonden vrij. Er is tegenwoordig nog een stuk

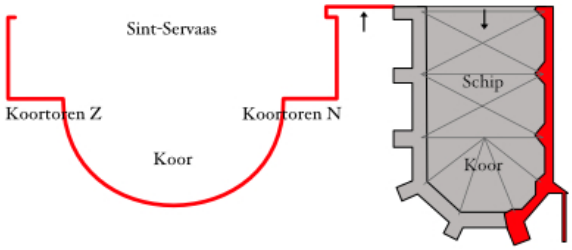

muur aan de rechterzijde van de Sint-Servaas zichtbaar en in de bestrating de contouren van het grondplan. Deze tekening maakt de situatie duidelijk.

Op de tekening van Valentijn lijkt de kapel groter dan die werkelijk was en de oostzijde, waar we tegenaan kijken, is vlak en recht. Het ziet er meer uit als een ingang met een boogvormig portaal. In werkelijkheid had de kapel een halfrond, gesloten koor; er zat geen opening in, net als bij het koor van de Servaas. Ook het koor van de Servaas is anders dan in werkelijkheid, geknikt in plaats van rond. Er staat een kapelletje voor.

De Koningskapel had een schip dat uit twee traveeën bestond. Een travee is de ruimte tussen twee pilaren in de lengterichting. Het koor bestond uit vijf zijden. De kapel had negen hoge en brede ramen waardoor het binnen erg licht was. Licht in de zin van veel daglicht, maar ook licht van constructie: veel raam, weinig steen. Typisch gothisch. Afgezien van een enkele tekening is er niets bekend over het interieur. Niets over tegels op de vloer, beelden, wand- of plafondschilderingen, glas-in-loodramen of decoraties of ornamenten. Maar uit de periode, de gotiek, en de geldschieters, koningen, kan men afleiden dat het een rijk en welgevuld geheel moet zijn geweest.

Vrijthof Maastricht, de westkant: 2020

Helaas bestaat de kapel niet meer. In 1803 was het gebouw zo bouwvallig geworden dat het gesloopt werd. Er rest nog een stukje ruïne dat ter plekke zichtbaar is in de muur. Ook het ellendigenkerkhof is verdwenen.

Het is nog steeds een ruim plein met een groot aantal zeer markante gebouwen. De Sint-Jan en de Sint-Servaas hebben standgehouden. De Hoofdwacht, het gebouw met de bogen iets rechts van het midden, werd in 1773 gebouwd op de plaats van de oude Hoofdwacht. En de torenspitsen van de Sint-Servaas zijn anders. Dat heeft Cuypers gedaan tussen 1870 en 1890. Maar de meest ingrijpende verandering is niet zichtbaar. Onder het plein ligt een parkeergarage die in 1972 is aangelegd. In 2003 moest het Vrijthof weer open voor de herbouw van de parkeergarage; de vorige begon te verzakken. Rond het plein is een dubbele rij platanen geplant als een promenade; er kan nog steeds geflaneerd worden. En het is een plaats voor allerlei evenementen als carnaval, kermissen, optredens van André Rieu, het Preuvenemint en Magisch Maastricht.

1670 geteeckent oppe Vrijthof, de Witte Vrouwe kerck >

Waar kijken we naar?

De noordzijde van het Vrijthof, met het klooster van de Witte Vrouwen. Op het dak staat een torentje, een dakruiter. Links voor de ingang staan wat lage gebouwen, het lijken winkels. Rechts twee gevels van de herbergen de Vos en de Helm. We zien een trapgevel en een klokgevel. Helemaal rechts is de Helmstraat. Ook hier loopt de afrastering van houten palen. Er zijn wat Maastrichtenaren. Het lijkt of de persoon die aan de voet van de boom zit om een aalmoes vraagt aan voorbijgangers. En er ravotten twee honden. Het is zomer en het is laat in de middag. De tekening is van Valentijn.

Het klooster van de Magdalenerinnen of Witte Vrouwen ving oorspronkelijk gevallen vrouwen op: vrouwen die om wat voor reden ook hun deugdzaamheid verloren hadden. Ze waren daar om boete te doen. De bekendste is Mariken van Nimwegen. Volgens het verhaal van het mirakelspel bracht ze hier de laatste 25 jaar van haar leven door. Zij deed boete voor haar omgang met Moenen, de duivel, en als straf kreeg ze drie ijzeren ringen om haar hals en armen. Die zouden pas afvallen als ze haar straf had voldaan. In de entree van het Theater is nog een gedenksteen.

De kloosterorde had een buitengoed ten oosten van de stad; de naam van huidige wijk Wittevrouwenveld herinnert daaraan. In het klooster trok een beeld van de Zwarte Christus veel bedevaartgangers. Dat beeld bevindt zich nu in de Sint-Martinus in Wyck.

Als we even terugblikken naar wat we van het Vrijthof gezien hebben, dan zijn dat zeven gebouwen met een religieuze functie. Het Sint-Servaasgasthuis, de Sint-Jacobskerk, de Sint-Jan, Sint-Servaas, de koningskapel en dit klooster met kapel. En om de hoek van de Helmstraat liggen het Preekheren- of Dominicanenklooster met kerk, de Dominicanerkerk. Een religieus centrum dat heel wat pelgrims aantrok die op zoek waren naar een hogere waarheid.

Vrijthof Maastricht, de noordkant: 2020

In het begin van de negentiende eeuw werd het klooster gesloopt en kwam er een stadspaleis voor in de plaats, het vult de linkerhelft van de foto. Dat pand werd in 1825 door generaal Dibbets gekocht en sindsdien staat het gebouw bekend als het Generaalshuis. Van 1915 tot 1977 waren er het hoofdbureau van politie, het stadsarchief en de stadsbibliotheek in gevestigd. Nu is het de ingang van het Theater aan het Vrijthof.

Het was erg lastig om het juiste standpunt te vinden. Het pand op de hoek van de Helmstraat geeft wel enig houvast, maar dat lijkt smaller op de tekening. Mijn kompas was het tweede pand van rechts.

De Via Belgica, Romeinse weg, liep langs deze zijde van het Vrijthof, maar die lag toen vijf meter dieper. Vijf meter groei in 2000 jaar.

Sinds 1976 heeft Maastricht een universiteit en die trekt die heel wat studenten aan, die ook op zoek zijn naar een hogere waarheid.
Maar dan anders.

Anno 1669 geteeckent de bosse straet tot Maestricht

>

Waar kijken we naar?

Het is de Boschstraat, van noord naar zuid, richting de Markt. Links zien we een stenen muur om een tuin van de refugie van Hocht, de vluchtplaats van de abdij van Hocht bij Lanaken. Daarnaast staan huizen met daarachter de toren van de Sint-Matthiaskerk. Op de achtergrond is de kerk van de Preekheren zichtbaar, beter bekend als de Dominicanerkerk. De kerk heeft er nog een torentje, een dakruiter. Iets daaronder is een zijstraat naar rechts zichtbaar, de Grote Gracht. En dan een rij huizen aan de rechterkant. Er is een opening in de rij. En er steekt een klein torentje boven het dak op de voorgrond. Op die plaats stond de Sint-Catharinakapel op de hoek met de Sint-Catharinastraat. Er staan jonge boompjes langs de straat en rechts, naast de openstaande luiken, lijkt iemand op een bankje te zitten. Het standpunt is hoog, vermoedelijk vanaf de stadspoort.

Er zijn erg veel stenen huizen. Het is opmerkelijk dat de nokken van veel daken haaks op de straat staan. Bij het eerste gebouw links en bij die op de voorgrond rechts is dat duidelijk te zien. Tegenwoordig lopen vrijwel alle nokken parallel aan de straat.

Valentijn heeft het vlot en vaardig, maar ook wat slordig getekend. Dat is goed te zien aan de gebouwen rechts. Er zit iets erg scheef in het tweede huis rechts, een vertekening in het perspectief. En het lijkt of Valentijn alles heeft willen tekenen en dat hij geen bijzaken kon weglaten. Ook kloppen verhoudingen niet helemaal. De boompjes zijn, in verhouding, maar een meter hoog. Ze staan ook erg dicht bij elkaar. Zijn ze eigenlijk wel aangeplant of zou het versiering kunnen zijn voor een optocht of een processie?

Wat de scheefheid betreft, is er nog een opmerking mogelijk. Wie in het midden van de straat staat, ziet dat het dak van de Dominicanerkerk niet in het midden staat, zoals op de tekening, maar ver naar rechts. Valentijn heeft meer dan een standpunt gehad. Eén ver links zodat het dak in het midden staat – dat verklaart dat de gevel rechts scheef is – en een in het midden, waardoor het perspectief veranderde.

Deze en de volgende tekening zijn gemaakt met spijkerinkt. Dat is inkt gemaakt van galappels met wat roestige spijkers. De kleurstof is niet gelijk verdeeld, maar zakt in de inktpot naar beneden. Bovenin de inktpot is de kleur licht, dieper in de pot wordt de kleur donkerder. Daardoor is het mogelijk om te tekenen met tinten. Voor egaal werk moet de inkt vaak geschud worden. Deze tekening is niet ingekleurd. De kleur wordt veroorzaakt door het vergeelde papier. Het maakt wel een wat vlekkerige indruk.

De Boschstraat: 2020

Op de plaats van de refugie van Hocht staat nu een groot pand uit de negentiende eeuw. Het heeft een prachtige Parijse uitstraling, vooral door de witte gevel, de luiken en de doorlopende balustrade.

Het pand is lang gebruikt door de Zusters van het Arme Kind Jezus, een kloosterorde. En het Sociaal Historisch Centrum Limburg, het SHCL, had er een paar jaar een bibliotheek. Het is van 1981 tot 2012 gebruikt door het Leger des Heils, tegenwoordig is het een hotel. Boven de huizenrij links steekt de spits van de Sint-Matthiaskerk, de *Sint-Matthijs*, uit. Het dak van de Dominicaner is net verscholen achter de bomenrij.

Vergelijk op de foto het derde gebouw van rechts eens met het tweede gebouw op de tekening. Kijk eens naar het puntdak, de dakgoot, de stenen in de zijmuur en de verdeling van de gevel in lagen. Zijn er meer overeenkomsten?

Anno 1669

>

Waar kijken we naar?

De Hoogbrugstraat in Wyck vanaf de Duitse Poort. Die wordt ook Akerpoort, Hooggebruggepoort of Wyckerpoort genoemd. De Hoogbrugge was de brug achter de poort. Het was een flinke brug over de Maasarm die daar liep. Later is die arm onderdeel geworden van de vestingwerken in de vorm van een gracht. De tekening hieronder toont *Anno 1669 de poort Almanien tot Maeftricht* met een deel van de brug.

We kijken westwaarts richting het centrum van Maastricht. Aan de linkerkant zien we een rij huizen met luifels, het zijn winkels. Na het derde huis is een gangetje. Iets verder staat een gebouw met een groot grijs dak: het Sint-Gillishospitaal. Dat had in de dagen van Valentijn een kapel, vandaar de toren. Iets verderop een hoog gebouw, het refugiehuis van de proosdij van Meerssen die ook de Poort van Beusdael wordt genoemd. Aan het eind van de straat steken de torens van de Onze Lieve Vrouwekerk uit.

Aan de rechterkant staat een rij huizen in vakwerk met luifels en toonbanken. De tekening is van Valentijn en zijn standpunt was hoog, wellicht heeft hij getekend vanaf de stadspoort. Wat opzet betreft lijkt de tekening erg op de vorige, die van de Boschstraat. De linkerkant is duidelijk getekend, de rechterkant slordig, met onjuist perspectief en te veel bijzaken. Ook loopt de rij huizen schuiner dan in werkelijkheid, ook hier lijkt het of Valentijn twee standpunten gehad heeft.

Toch zijn wat milde woorden wel op z'n plaats. De tekeningen van het Vrijthof zijn prachtig. Zeer gedetailleerd en zorgvuldig uitgewerkt. En met kleur. Er blijkt vaardigheid uit en vakmanschap. Deze tekening, de vorige en die op de volgende pagina zijn misschien studies geweest. Probeersels, oefeningen of notities. Misschien helemaal niet bedoeld om te bewaren. Maar omdat ze nooit zijn weggegooid, geven ze ons nu een aardig beeld van toen.

De Hoogbrugstraat: 2020

Mijn standpunt is een stuk lager dan dat van Valentijn en daardoor is het perspectief anders. Het witte hoekpand links is later aangebouwd. Vergelijk het tweede pand links op de foto eens met het eerste op de tekening. Zijn er nog meer overeenkomsten?

>

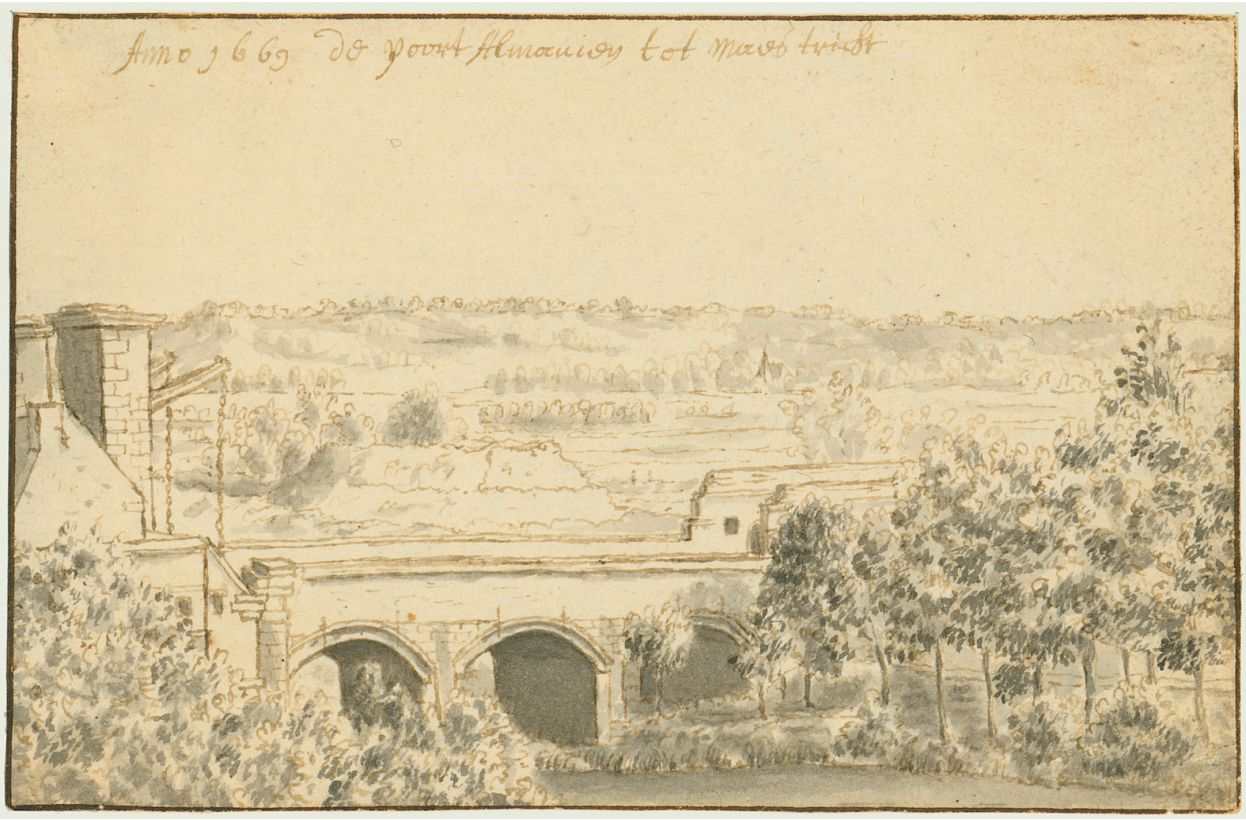

Tot Maeftricht de Tongerfche straet

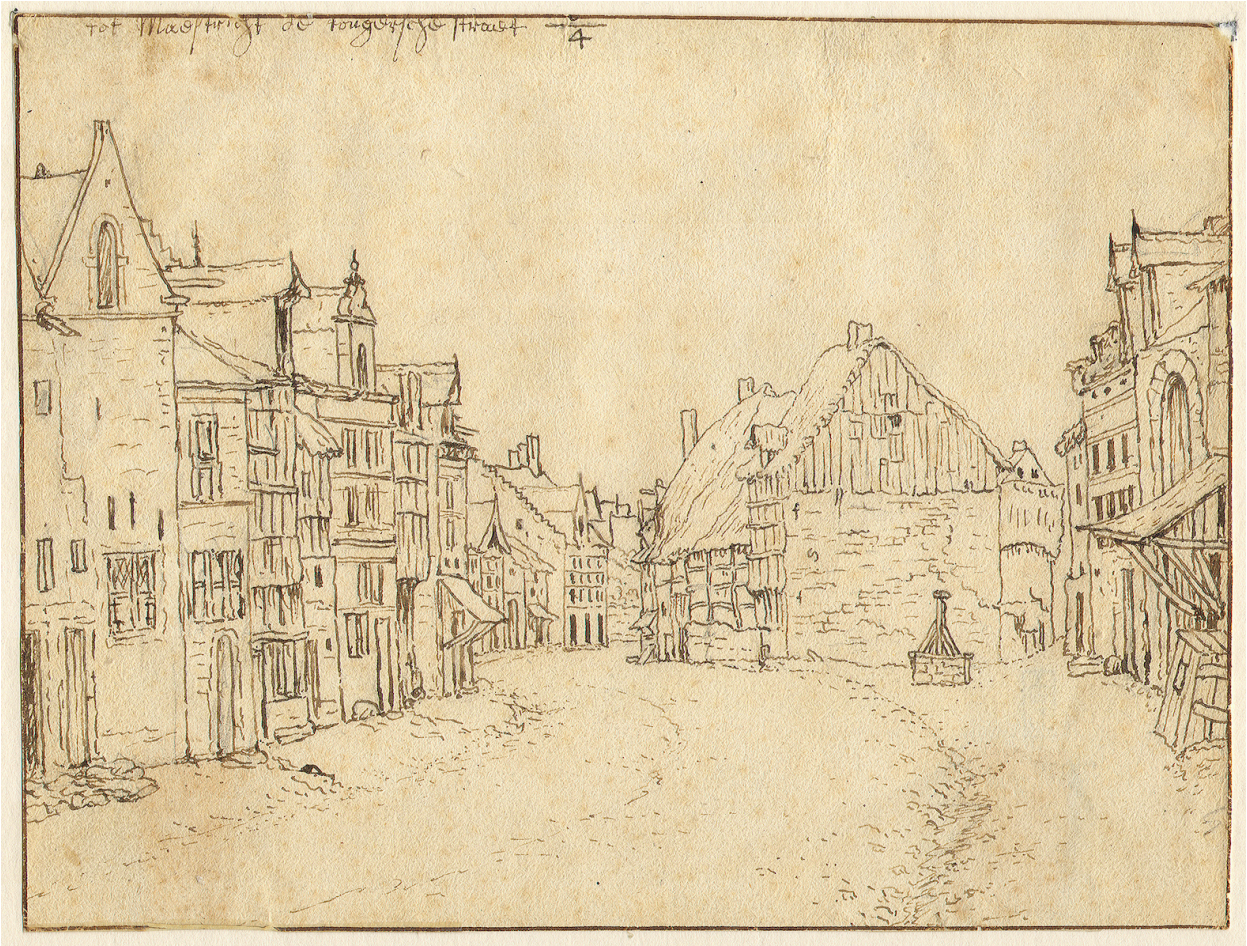

Waar kijken we naar?

De tekening wordt toegeschreven aan Valentijn. Opnieuw een V-vormige compositie, net als de vorige twee. De V van de straat die eindigt in perspectief wordt onderbroken door een dwarsstaand gebouw. We zien links de Tongersestraat en rechts de Kakeberg. De tekening is gemaakt ter hoogte van de Abtstraat.

We zien een ruwe, ongeplaveide straat met een goot aan de linker- en rechterkant. Een open riool; men gooide alle vormen van afval gewoon op straat. Langzaam zakte de viezigheid als ontlasting en etensresten de grond in en werd bij de waterput weer naar boven gehaald en gebruikt. De cyclus van ziekteverwekkers.

Maar daarvan afgezien, wat een schilderachtig tafereel. Een bonte verzameling huizen waarvan verschillende nog houten gevels hebben, te zien aan de verticale planken. De panden in het midden zijn gebouwd in vakwerk en hebben zelfs nog rieten daken. In 1612 had er rond de Brusselsestraat een flinke stadsbrand gewoed. De huizen moesten versteend worden om dat risico te vermijden. Maar stadsvernieuwing kost tijd, zeker als het om pariculiere gebouwen gaat.

Opvallend is het gebouw rechts met de enorme poort. In ieder geval de omlijsting van een poort. Want er hoeft natuurlijk niet zo'n enorme deur geweest te zijn. En de winkel met een luifel op de voorgrond. De bediening ging vanuit een raam. Vaak was er in de ruimte daarachter de werkplaats waar de koopwaar vervaardigd werd.

Bovenaan de tekening staat, naast de titel, een streep met daaronder een 4 als in een breuk. Wat er boven de streep staat, is niet duidelijk. Het zou een maand- en dagaanduiding kunnen zijn, zoals Josua die ook gebruikte. De maand bovenaan, de dag eronder. We weten niet welke maand. De vierde dag komt wel twaalf keer per jaar voor. En het jaar staat er ook niet bij. We weten dus niks.

Maar kijk eens naar de tekening op de volgende pagina. De dagaanduiding is daar: zes-streep-vier. Op deze tekening lijkt een rond lijntje boven de streep te staan. De ronding van de onderkant van de 6. Dezelfde plaats, dezelfde dag? De tekening zou dan van 4 juni 1671 zijn, dat was op een donderdag.

Maar het is niet meer dan een vermoeden.

De Tongersestraat: 2020

Het stratenplan en de bebouwing zijn vrijwel ongewijzigd, al zijn de huizen flink opgeknapt: het is een voorname straat geworden. Voor de blinde gevel in het midden staat een boom, iets links een beeld van Sint-Servaas, twintigste eeuws, gemaakt door Sjef Eijmael. Het originele beeld is van Charles Vos en staat aan de zuidzijde van de Sint-Servaasbrug. De muurschildering is van Roland Topor, gemaakt in 1988, en stelt de schending van mensenrechten voor. De waterput is verdwenen. Daarvoor in de plaats zijn er gescheiden systemen van riolering en drinkwater aangelegd. Het is haast niet voor te stellen wat voor gevolg dat heeft gehad voor de volksgezondheid. Een sanitaire revolutie.

Net voorbij het begin van de Tongersestraat, van hieruit aan de linkerkant, ligt de Minderbroedersberg. En daar stond het Tweede Minderbroedersklooster. In dat gebouw was tussen 1842 en 1995 de arrondissementsrechtbank van Maastricht gevestigd. Daarom zijn er van oudsher veel kantoren van juristen in de straat gevestigd. Tegenwoordig is het gebouw van de Universiteit Maastricht. Verder liggen er in de straat tal van horecagelegenheden en wonen er veel studenten.

Het is een interessante vraag waarom zoveel panden hetzelfde grondvlak hebben als 350 jaar geleden. In ieder geval dezelfde breedte, want de diepte is niet zichtbaar vanaf de straat. Er was geen kadaster, dat werd pas in 1832 opgericht. Maar er moesten wel erfgrenzen bestaan hebben. En die moesten ook ergens beschreven zijn zodat in geval van conflict, een deskundige een uitspraak kon doen. Dus, wilde iemand zijn pand verstenen en meteen uitbreiden, naar de straatkant of in de breedte, dan kon een belanghebbende bezwaar maken en een dwingende uitspraak laten doen.

Er was rechtspraak, er was controle en er waren sancties. Kennelijk bood dat voldoende kader om nieuwbouw binnen de lijnen te houden.

aan de tongerse straat 1671 6/4 de sap straat >

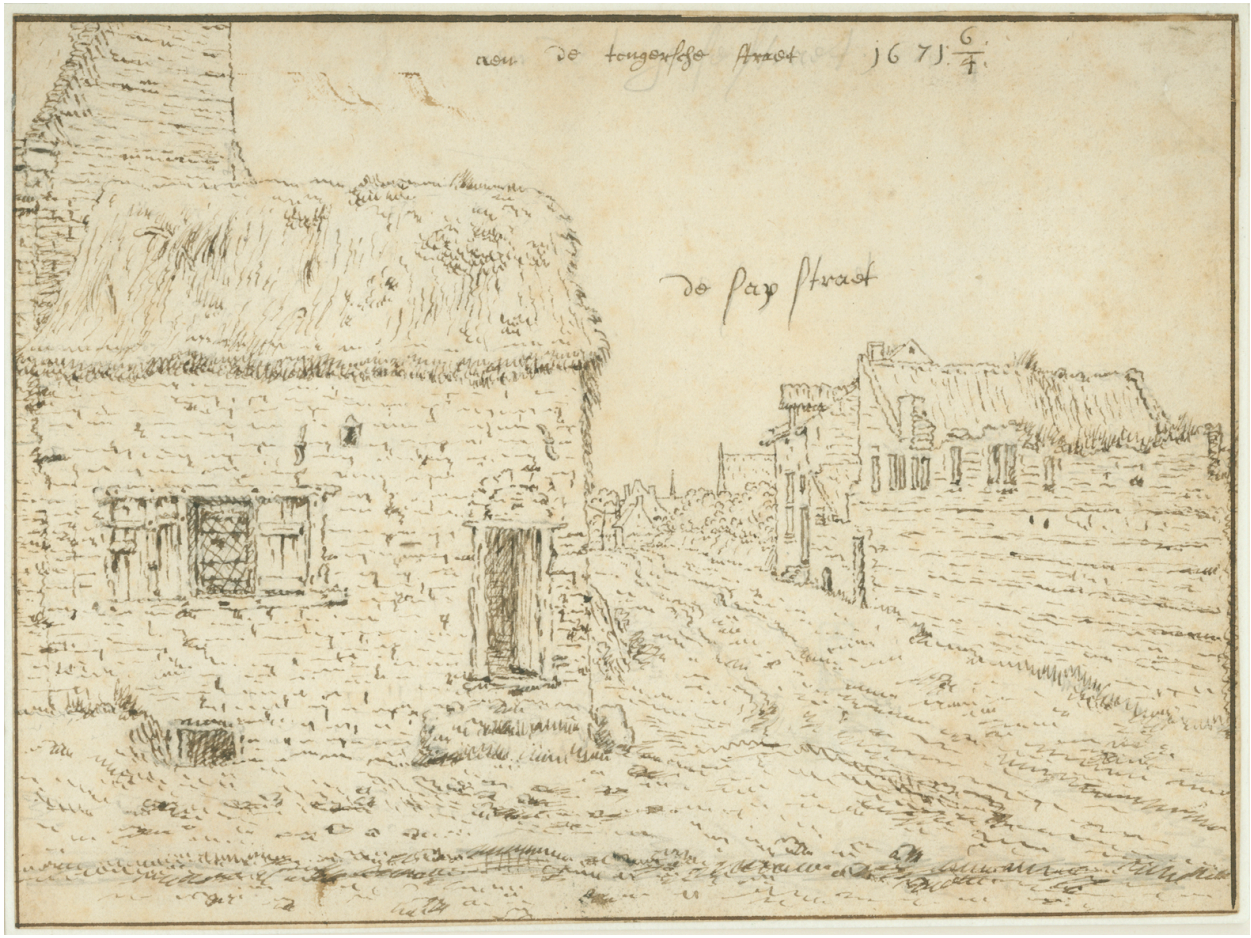

Waar kijken we naar?

Tegenwoordig heet de Sapstraat de Abtstraat en toen waarschijnlijk ook. Sap of Sab zou een verbastering zijn van Abt.

Deze tekening is gemaakt vanaf de hoek met de Tongersestraat. Valentijn heeft deze tekening misschien op dezelfde dag gemaakt als de vorige, die van de Tongersestraat. We zien links een blinde gevel. Er is een stulpje tegenaan gebouwd. We weten niet of het een woning is. Het heeft een kelder, te zien aan de opening in het fundament. Daarboven drie ramen met twee houten luiken. Het middelste raam bestaat uit ruitvormig glas-in-lood. De gevel is geknikt. In de schuine hoek is een deur onder een gemetselde boog. De deur ligt iets terug, men noemt dat inpandig. De ingang ligt wat hoger vanwege het souterrain. De muur is van ruwe steen, de kozijnen van ramen en deur zijn van hout en het dak van riet, goedkoop gebouwd. Er is geen schoorsteen zichtbaar.

Dan de straat zelf, die is ongeplaveid, net als de Tongersestraat. In de bermen groeit gras. Er zijn karrensporen zichtbaar. Aan de linkerkant van de straat was een affuitenloods, een plaats waar onderstellen van kanonnen werden bewaard en onderhouden. Van die loods bestaat nog een deel. En rechts staan de restanten van een muur: er zitten wat openingen in en het maakt een verbrokkelde indruk, net of er gras op groeit. Het straatbeeld maakt eerder een dorpse dan een stadse indruk.
Een schilderachtig, maar ook verarmd hoekje. Schilderachtig en verarmd gaan vaak samen.

De Abtstraat: 2020

Het twintigste eeuwse pand op de hoek heeft dezelfde grondvorm met een keldergat en een geknikte onderpui met een deur op de hoek die iets hoger ligt vanwege de kelder. Maar alles boven het fundament is compleet veranderd, net als de gebouwen verder in de straat. Want de straat heeft iets voornaams gekregen. Ondermeer door de monumentale panden van zorgvoorzieningen als het ziekenhuis Calvariënberg. Alleen het naar de verre stichteres genoemde Elisabethhuis uit 1891 en het huidige hospice in de vroegere quarantaine-afdeling staan er nog.

Elisabeth Strouven (1600-1661) stichtte het klooster en ziekenhuis Calvariënberg aan de Abtstraat. Zij en enkele medezusters verpleegden er pestslachtoffers en dat was erg riskant. Pest, tyfus, pokken; de epidemieën trokken in golven door het land, ieder decennium had er wel mee te maken. Van de zorg moet men zich niet al te veel voorstellen, wie niet dood ging, werd vaak ziek van iets anders wegens gebrekkige hygiëne. Het begrip quarantaine bestond in die tijd al: veertig dagen gedwongen in afzondering. Wie dat overleefde, was immuun en mocht weer naar buiten.

In 1658 beschreef Athanasius Kircher kleine wormpjes of *animalculen* in het bloed van pestlijders, micro-organismen. Hij had ze gevonden met een microscoop. En hij stelde maatregelen voor om de verspreiding tegen te gaan: isolatie, quarantaine, het verbranden van kleren van slachtoffers en het dragen van gezichtsmaskers.

In december 2019 brak er een virusepidemie uit in Wuhan, China. Het was een variant van het coronavirus: SARS-CoV-2. De ziekte kreeg de naam COVID-19. Nog niemand was resistent en men had geen idee van de ernst, al besefte men snel dat het erger was dan een seizoensgriep. De verspreiding ging rap, op 11 maart 2020 was het een pandemie.

Het streven was om een ongecontroleerde uitbraak te voorkomen. Dat zou de gezondheidszorg, de economie en de samenleving zeer ernstig ontregelen met alleen al in Nederland vele tienduizenden doden in een paar weken tijd. Smeer de uitbraak uit, houd het voor de medische zorg beheersbaar, *flatten the curve*, was de grote gedachte.

Algemene aanbevelingen waren: hoest of nies in de elleboog, gebruik papieren zakdoeken, geen handen geven of kussen, zeer vaak handen wassen, beperk sociale contacten en houd anderhalve meter afstand. Maar al na een paar weken werden grenzen gesloten, evenementen afgelast, gingen bedrijven, verenigingen, scholen en horeca op slot en was het zaak alle sociale contacten te mijden. Alleen naar buiten als het strikt nodig was. De anderhalve-metersamenleving. Sommige mensen hadden nauwelijks klachten, maar er werden ook mensen zeer ernstig ziek en een paar procent overleed. In ziekenhuizen moesten patiënten vaak wekenlang behandeld worden. De economie leed ernstige schade.

Maar er waren in 2020 drie belangrijke voordelen ten opzichte van vroeger: de kennis van virussen en processen van verspreiding was enorm, de regering had een duidelijk beleid gebaseerd op wetenschap en het bereik van internet en de (sociale) media was zeer groot: men kon adequaat reageren. Het wachten was op een vaccin. Of tot een groot deel van de bevolking resistent zou zijn.
We komen nooit meer van dit virus af en epidemieën zullen blijven.

tot Maeftricht geteeckent den i Mäeij Anno 1671 >

Waar kijken we naar?

Een mooi omsloten beeld van de achterkant van een straat met huizen. Er zit een prachtige diepte in deze tekening. Getekend door Valentijn, vanaf een tweede of derde verdieping.

Al is het voorjaar, sommige bomen zijn nog kaal. Het voorjaar begon laat in die tijd; winters konden bijzonder streng zijn en lang duren: de kleine ijstijd. In de bedden staan nog geen planten. Zulke tuinen waren om groenten, fruit, noten en kruiden te kweken. Er loopt een muur aan de achterkant van de tuin en tussen de struiken links zit een poortje. De bomen zijn zo licht, dat het lijkt of ze in bloei staan. Er staan twee gevorkte stokken voorin. Voor waslijnen? Misschien heeft die lange stok tegen de muur er iets mee te maken. Die past in de vorken. Dan kan men er draden aan vastmaken voor de geleiding van planten, bonen of pompoenen.

Vrijwel alle gebouwen zijn nog in vakwerk met gele leem, maar de dakbedekking is al van steen. Het enige volledig stenen gebouw staat bijna in het midden. De straatzijde heeft een rolwerkgevel, de achterzijde die op het zuiden ligt, een trapgevel. Het heeft een zadeldak met de nok haaks op de straat. En er is aan deze zijde een blinde muur met flink wat muurankers. Het huis staat aan een wat brede straat: de overkant lijkt tamelijk ver weg. Het is niet bekend waar deze plek is. Er is geen enkel herkenningspunt te vinden, geen herkenbaar gebouw of toren. Het kan in Maastricht zijn, maar ook in Wyck, al is dat niet helemaal waarschijnlijk, dan had er in de titel wel Tot Wyck gestaan. Ik heb met Google Maps gezocht naar een gebouw dat aan zo veel mogelijk van bovenstaande kenmerken voldoet. Straat voor straat. Maar ik heb niets gevonden waar ik ja tegen kan zeggen.

Waar kijken we naar?

Zulke binnentuinen kwamen in Maastricht bijzonder veel voor. Van de straatkant waren ze nauwelijks zichtbaar, want ze lagen binnen de omslotenheid van huizenblokken en muren. Op onderstaande kaart van Blaeu uit 1652 zijn ze goed te zien: groene vlekken met een rode of blauwe rand. Wat oppervlakte betreft waarschijnlijk groter dan alle straten, pleinen en gebouwen samen. Die tuinen waren zelden siertuinen. Ze waren noodzakelijk voor de voedselvoorziening, zeker in tijden van nood zoals belegeringen. De stad moest maandenlang volledig zelfvoorzienend kunnen zijn. Op grotere percelen werd ook vee gehouden. En paarden, er waren er honderden, voor werk en vervoer. Er waren complete boerenbedrijven gevestigd binnen de stadsmuren.

In rustige tijden kwamen de boeren van omliggende dorpen als Wilre (Wolder), Sint-Pieter, Heugem en Heer met hun waren naar het centrum om die daar te verkopen. Het beeld van het *Mooswief* (groentevrouw) op de Markt herinnert er nog aan.

>

Stadstuinen: 2020

Veel binnentuinen zijn verdwenen. Ze worden gebruikt als parkeerplaatsen of zijn volgebouwd met kleine gebouwen of grote complexen. Die zijn met Google Maps zichtbaar als kolossale daken. Dat is helemaal niet erg, iedere tijd stelt z'n eigen eisen aan het gebruik van de ruimte. En de voedselvoorziening is ingrijpend veranderd; het zou nu onmogelijk zijn om de stad te voeden vanuit binnentuinen. Waar binnentuinen gebleven zijn, zijn het nu siertuinen geworden. Op een enkele plaats is de binnenplaats (de *cour* in het Maastrichts) open voor publiek.

Tongerse Poort tot Maeftricht 1670: >

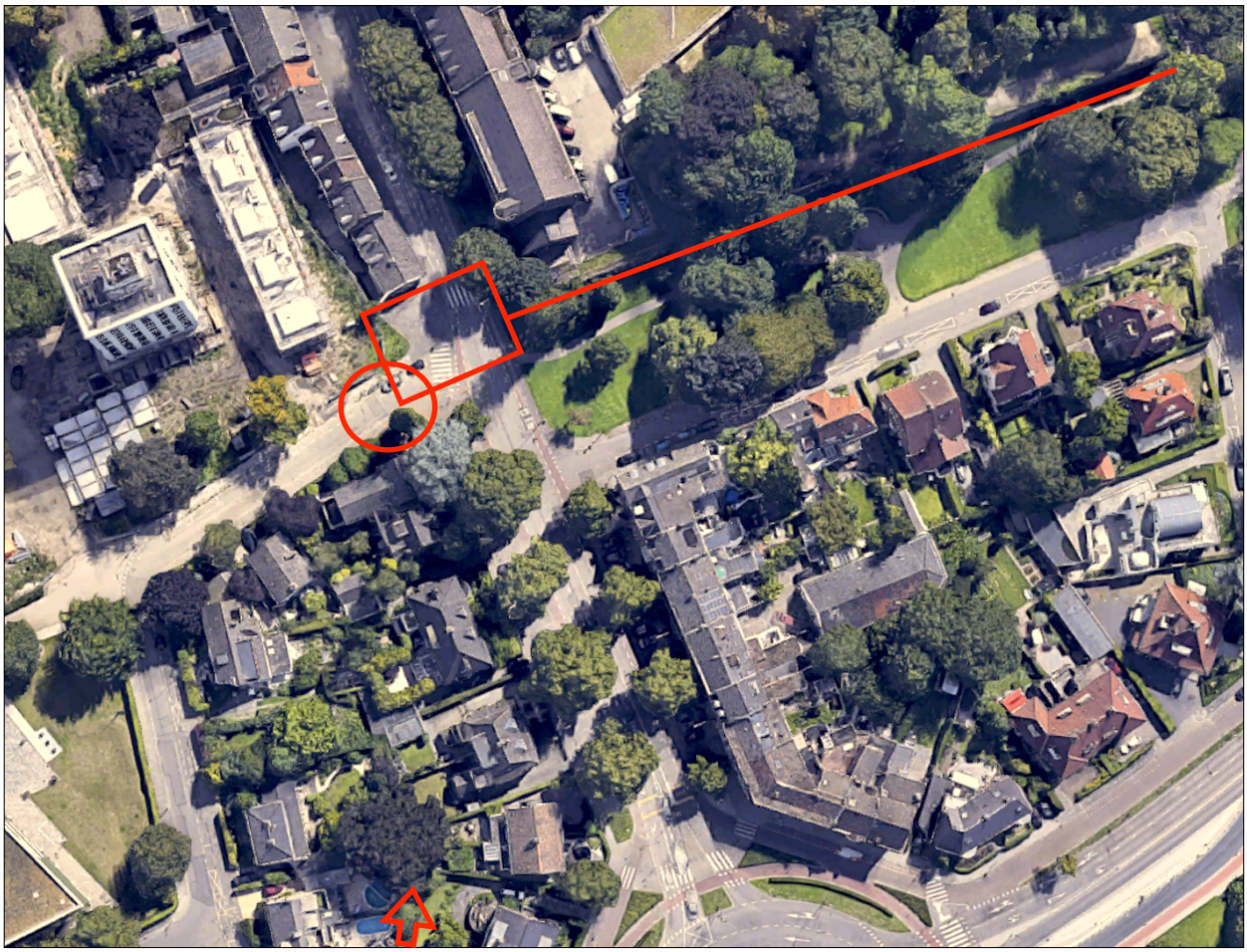

Waar kijken we naar?

De Tongersepoort vanaf de veldzijde. Die werd ook wel Linckelpoort of (nieuwe) Lenculenpoort genoemd. De oorspronkelijke Lenculenpoort hoorde bij de oudere omwalling en lag verder in het centrum. We staan op een splitsing en kijken over een lichte glooiing naar de ommuurde stad. Een kronkelige landweg leidt naar de poort. Maar onderschat hem niet. Die landweg was een zeer belangrijke verbindingsweg tussen oost en west. Wie van Aken naar Tongeren wou, ging langs deze weg. Voor de terugweg was die ook geschikt.

Het plaatje ziet er idyllisch uit. Maar ook dat idee klopt niet met de werkelijkheid van toen. Door de Tachtigjarige Oorlog was het dringend nodig geweest om de muren en de poort verder te beschermen door het buitenwerk uit te breiden. Met grachten, muren, ravelijnen, inundatie-gebieden, kazematten en vooruitgeschoven posten en dat alles zonder bomen of gebouwen die het uitzicht belemmerden. Het was een door militairen gecontroleerd gebied.

Het is net of er links een water ligt met een sluisje. Er staat een poorttoren aan het eind van de weg. Vlak ervoor is een ophaalbrug te zien. Daar is een gracht. Achter de toren ligt het rechthoekige poortgebouw. Rechts gaat de stadsmuur verder. Dat stuk staat nu bekend als de Jezuïetenwal. Daar ergens zou d'Artagnan sneuvelen tijden de belegering van de stad door de Fransen in 1673. Er ligt een rondeel, een halfronde toren, in de stadsmuur. Helemaal rechts ligt de hoek van de vesting met daarop een geschut, het hoekbastion de Tongersekat. En we zien de heuvels achter het Jekerdal. Deze tekening is van Josua, zijn signatuur staat onderaan in het midden.

1672 was het Rampjaar. Plotseling waren we in oorlog met Engeland, Frankrijk en de bisdommen Münster en Keulen. Lodewijk XIV trok naar de Nederlanden met de bedoeling die in te lijven. Op 11 juni 1673 lag de vijand voor de stad, de strijd duurde dertien dagen. Lodewijk XIV was bijzonder trots op deze overwinning. Door de Vrede van Nijmegen in 1678 werd Maastricht weer van ons.

De Tongersepoort: 2020

In de winter van de 1867-'68 werd Tongerse Poort geslecht. In 1867 had Maastricht toestemming gekregen om de vesting op te heffen. Dat werd hoog tijd. De muren om de stad knelden als te kleine schoenen. Uitbreiden was vierhonderd jaar niet mogelijk geweest, terwijl het aantal inwoners sterk gegroeid was. Wat een bevrijding. De toestemming had twee voordelen: er mocht nu buiten de stadsmuren gebouwd worden en de smalle en kronkelige toegangswegen konden verbreed worden want de poorten werden opgeruimd. De omliggende terreinen werden verkocht. Een gebied binnen de muren werd gekocht door de jezuïeten die er een theologische faculteit stichtten. Nu maakt dat complex deel uit van de Universiteit Maastricht. En buiten de muren werden al snel woningen gebouwd zoals te zien is op de onderste helft van de foto. En in het gebied in de linkerbovenhoek van de foto, het Polvertorenpark, wordt in 2020 volop gebouwd.

Josua stond voor deze tekening vermoedelijk ergens aan de Hertogsingel, linksonder op de foto. Het is niet mogelijk om van min of meer dezelfde plek een foto te maken en dan nog iets terug te zien van toen: er staan teveel gebouwen voor. Dit is een afbeelding van Google Maps. We kunnen de plaats van de poort zien en ook de muur aan het Aldenhofpark. Ik heb ze met rood aangegeven. Het oude binnenwachthuis staat er nog, net boven de rode rechthoek.

In het Waldeckpark, het ligt rechts aan de andere kant van de rotonde, zijn nog stukken van de vestingwerken te zien. Gelukkig is er veel behouden gebleven al is de landelijkheid verdwenen.

Buijten Maeftricht 1670

>

Buijten Maeftricht i671

Waar kijken we naar?

Het zijn twee vrijwel identieke tekeningen. We zien de linkeroever van de Maas in zuidelijke richting. Op de heuvel ligt kasteel Lichtenberg. Wat meer op de voorgrond het Spreewaerts toorentje, beter bekend als De Torentjes. En wat huizen op de voorgrond. Het met bomen begroeide stuk links van het midden is een landtong.

Beide tekeningen zijn van Valentijn. De linker is uit 1670, de rechter is vanaf dezelfde plek en dan een meter of twee naar rechts. Maar met die tekening is iets aan de hand: die is uit 1713 al is de voorstelling uit 1671. Linksonder staat *gedaegt d 4 januari 1713*. Hij heeft een kopie gemaakt, wel 42 jaar later. Zijn handtekening staat eronder, op de manier waarop Josua dat ook deed.

De huizen zijn verschillend. We weten niet of die panden in een jaar tijd verbouwd zijn of dat Valentijn de kopie iets mooier heeft gemaakt dan de werkelijkheid. Er is op de rechter tekening een ovaal stempel zichtbaar. Dat zit op de achterkant, maar het schijnt door.

Sint-Pieter: 2020

De tekeningen zijn ongeveer vanaf de Blekerij gemaakt, iets ten zuiden van de Kennedybrug. Sint-Pieter ligt nu een stuk zuidelijker, het lag in het schootsveld van de kanonnen en werd af en toe verplaatst. Het oude dorp lag waar tegenwoordig het Villapark ligt en wordt Sint-Pieter beneden genoemd. Op de landtong ligt nu een jachthaven. Links buiten de foto is een strekdam aangelegd om aan te meren en om minder last te hebben van de stroming van de Maas.

Zicht op de Sint-Pietersberg

>

Waar kijken we naar?

Wat e sjoen pleetsje, (wat een mooi plaatje), je zou er zo op vakantie willen. Het is een blik op de Sint-Pietersberg, ten zuiden van Maastricht, gezien vanaf de oostelijke Maasoever. Een prachtig, verstild landschap. Het zonlicht komt uit het zuidoosten, het is in de ochtend en het is wisselend bewolkt; er valt een schaduw op het linkerdeel van de heuvel. En het is windstil; de Maas is zo glad dat de bomen erin weerspiegelen. Met een beetje fantasie hoor je vogels kwinkeleren, zie je een visje een salto maken en zie je ergens een roerdomp vliegen. Het riet op de voorgrond en de wazige verte geven een prachtige diepte aan het plaatje.

De heuvels links in de verte liggen ter hoogte van Klein Ternaaien. Precies in het midden, op de heuvel, staat kasteel Lichtenberg. Het is nog volledig intact, het werd toen nog bewoond. Zou het humoristisch bedoeld zijn van Josua om de Lichtenberg in de schaduw te zetten? Onder het kasteel zijn als donkere vlekken de ingangen van het gangenstelsel van Slavante zichtbaar. Rechts ligt een groep gebouwen met daarvoor een omsloten tuin. Het is het complex van het Observantenklooster, kortweg Slavante. Het klooster bestaat niet meer, al zijn er nog wat kleine gebouwen en tuinmuren overgebleven. En langs het water loopt een weg.

Er is weinig begroeiing: er werd veel hout gekapt voor de bouw en om te verstoken. Het voordeel is dat de contouren van de heuvels mooi zichtbaar zijn.

Josua heeft van deze tekening onderstaande schildering op een kamerscherm gemaakt.

>

Zicht op de Sint-Pietersberg: 2020

De tand des tijds had grote honger. De heuvel waarop ruïne Lichtenberg staat, is meer dan gehalveerd door de cementwinning van de voormalige cementfabriek ENCI. Die was in 1926 begonnen. De bestaande weg werd verbreed en verhard en er werd een kade aangelegd voor het transport van het cement over de Maas. De glooiingen zijn afgekapt om er plaats voor te maken. De resten van de mijnbouw zijn op een hoop gegooid en vormen nu d'n Observant, een stortheuvel begroeid met bomen net achter de ruïne. De omgeving kreeg een industrieel karakter; het landschap is er ingrijpend door veranderd. Het is te hopen dat het fabriekscomplex op termijn wordt opgeruimd en dat de opening gevuld wordt, zodat er weer een gesloten heuvelpartij ontstaat.

het huijf te haeren by maestrigt

Waar kijken we naar?

De tekening wordt toegeschreven aan Josua, maar ik twijfel. Er staat geen handtekening terwijl Josua zijn werk vrijwel altijd signeerde. In de titel staan geen hoofdletters: typisch Valentijn. Het gebouw is scheef getekend: typisch Valentijn. Verdere opmerkingen: de toevoeging bij Maastrigt is in een totaal ander handschrift en is vermoedelijk van latere datum. Ter hoogte van het kasteel en rechts, een stuk onder de kerk, zitten aan de achterkant blauwe stempels die doorschijnen. Bovenin schemeren drie rechthoekige vlekken. Van plakband? LGOG dateert de tekening op 1676.

We kijken vanuit het westen over de Maas naar Borgharen. We zien het kasteel en de kerk, verder zijn er geen gebouwen. Het is een zonnige dag, vroeg in de avond. Hoewel de tekening monochroom is, zie je toch het gouden uur. De oever is hoog, pas onderaan is met een grijze streep de Maas zichtbaar. Op de voorgrond een wandelaar. Maar ik vind z'n houding wat vreemd. Staat die daar misschien te tekenen? Dan zou dat Josua kunnen zijn, ze gingen immers vaker samen op pad. De tekening hieronder is van hem. Ook uit 1676. De bocht in de Maas ligt daar nog precies zo. Maar misschien was het toch een wandelaar...

Het dorp Borgharen is genoemd naar het kasteel en dat is genoemd naar de stichters van het kasteel, de familie Van Haren: de borght van Haren. Het kasteel is verschillende keren verwoest, deze versie stamt uit de zestiende eeuw.

Bij Borgharen 1676 8m/9d:

>

Deze tekening is wel van Josua. We zien de Maas bij Borgharen en twee zeilboten die gejaagd moeten worden: voortgetrokken omdat er niet gezeild kan worden. Wegens te weinig wind, te zien aan de weerspiegeling op het water. Het was zwaar werk en het ging maar langzaam, ook stroomafwaarts. De tekening is gedateerd op 9 augustus 1676. Josua en Valentijn waren weer in de buurt van Maastricht.

Borgharen: 2020

Borgharen was tot 1970 een zelfstandige gemeente, maar werd toen geannexeerd als zelfstandig dorp binnen de gemeente Maastricht. Het kasteel had afgelopen decennia zwaar te lijden door verval. Er wordt sinds 2014 hard gewerkt aan de restauratie. Het doel is om het interieur en exterieur terug te brengen naar de situatie van tweede helft van de achttiende eeuw. Dat gebeurt met vrijwilligers onder regie van Stichting Behoud Kasteel Borgharen en een strak beleidsplan.

Waar kijken we naar?

Deze tekening wordt toegeschreven aan Josua, maar ik vind dat het er niet op lijkt. De lijnvoering is anders, veel lijnen zijn getekend als stippellijnen. Dat maakt de lijn dunner, lichter, minder zwaar. De gebouwen staan wat scheef en waar Josua in de voorgrond grassprieten getekend zou hebben, heeft deze tekenaar het met kriebels gedaan. Het ziet er uit als een vlotte schets. De tekst is in een handschrift dat niet lijkt op dat van Josua of dat van Valentijn. Van wie de tekening dan wel is? Ik weet het niet.

Linksboven staat een stempel. Iets wazig zelfs, twee keer, iets verschoven van elkaar. Alsof de stempelaar de stempel een keer heeft laten stuiteren. En rechtsonder staat in blauwpaars een monogram met de letters R, A en een kronkel. Omdat de kleur afwijkt van de tekening, zal het wel later toegevoegd zijn door een nieuwe eigenaar. Wat gaat men soms toch slordig om met tekeningen van een ander.

Wat we zien is de Boschpoort vanaf de veldzijde. De Boschpoort lag aan het eind van de Boschstraat, de grote weg naar het noorden, richting Den Bosch. Die werd toen vooral Hochterpoort genoemd, naar de abdij van Hocht. Die lag een paar kilometer verderop richting Lanaken. Het is vroeg in de avond op een zomerse dag. Er wandelt een vrouw en ze draagt iets op haar arm.

In de muur zien we eerst een vierkant rondeel. Dan een steunbeer, het poortgebouw, een rondeel en achter de bomen staan de twee torens van een ophaalbrug. Het poortgebouw bestond uit twee delen. De eigenlijke poort was de hoge toren. Daarvoor lag een rechthoekig gebouw als een voorversterking, de barbacane. Aan het eind van de muur lag op een aarden wal de Boschkat of Joodenbergh.

De veldzijde ziet er landelijk uit met een paar heuveltjes en er groeien bomen. Dat is heel raar. Want daar hoorde niets te groeien. Het belemmerde het uitzicht en het schootsveld en bood teveel beschutting aan de vijand. Maar er was kennelijk geen dreiging. En als die wel zou komen, dan waren die bomen binnen 24 uur omgehakt.

Boschpoort: 2020

Wie van de Boschpoort naar de Tongerse Poort wilde, kon bovenlangs, via stadsmuren of straten en pleinen. Maar ook onderlangs, via mijn- en luistergangen in de kazematten. Het was een stelsel van gangen en kamers die zelfs doorliepen tot in het terrein waar de vijand was om te spioneren of om aan te vallen. Met *booby traps* en valkuilen. Wie er de weg niet kende (de vijand) kon er verdwalen en verongelukken. Op allerlei plaatsen lagen springladingen om het de vijand zo moeilijk mogelijk te maken. De gangenstelsels zijn te bezichtigen. Doen!

Op onderstaande kaart van Blaeu uit 1652 zijn de vestingwerken goed te zien. Die zijn in de loop van de eeuwen nog verder uitgebreid, totdat in 1867 de vestingstatus verviel. Veel van de terreinen zijn daarna gebruikt voor de aanleg van singels (rondom het centrum), uitbreidingen voor de industrie (in het noorden en oosten) en woonwijken (in het westen).

Al is er veel gesloopt, toch is er zo'n dertig procent bewaard gebleven. En dat is behoorlijk veel. Ten zuiden van het stadscentrum liggen bastion Waldeck en een groot stuk van de omwalling. In het noordwesten liggen de Fronten, bestaande uit de Lage Fronten en de Hoge Fronten.

De zuidkant werd al vroeg opgenomen in parken, het Waldeckpark en het Stadspark. Maar de westkant van de werken, de *katsj* in het Maastrichts, is lang nauwelijks onderhouden en het bood prachtig speelterrein voor avontuurlijke jeugd. De natuur ging er haar eigen gang. De laatste jaren wordt er gelukkig veel tijd en geld gestoken in het documenteren en conserveren. Het Frontenpark is tussen 2018 en 2019 gerestaureerd en opengesteld voor publiek. Een geweldig, wat ruig gebied om te wandelen en de geschiedenis te ondergaan. Ook doen!

Er zijn verschillende organisaties die zich inzetten voor het bewaren van de historie: Het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap LGOG, opgericht in 1863, de Stichting Maastricht Vestingstad (SMV), opgericht in 1976, en de Stichting Maastricht 1867, opgericht in 1999. Men bouwt een schaalmodel van de stad en de werken zoals die er in 1867 uitzagen. Dat bewaren is belangrijk, want wie zijn verleden verliest, verliest de reden van zijn heden.

>

Maeftricht 1671 9m/9d

1 het dorp Lúmmel; 2 de Bos Poort; 3 Landt Commandereye; 4 S: Theúnis; 5 S: Mathys; 6 S: Catryne; 7 den beyaert; 8 de Brusselse Poort; 9 het oúde Stadthúys; 10 de Crúys Broeren

Waar kijken we naar?

Panorama Josua, een weidse blik op de stad vanuit westelijke richting. Getekend door Josua op 9 september 1671. Ik vermoed dat zijn standpunt ergens aan de huidige Dokter Bakstraat was, bovenaan de heuvel, ter hoogte van de Beeldsnijdersdreef.

De tekening is ongeveer 15 cm hoog en 60 cm breed. Het zijn drie vellen papier die aan elkaar geplakt zijn. In de titel staat Maeftricht 1671 9:m/ 9:d en de handtekening staat onderaan in het midden. Er is opnieuw een legenda, deze bestaat uit 18 verwijzingen. We zien de gebouwen, stadsmuren, poorten en de verdedigingswerken. Hoe zou het toch zijn om te leven in zo'n vesting?

Rond 1670 woonden er in de stad tussen 15 en 16.000 mensen. Ook was er veel vee, pluimvee en paarden. In tijden van nood namen de aantallen snel toe. Wie niet op het platteland wilde blijven, zocht de bescherming van de muren van de stad en men nam de levende have mee.

Maar die bescherming had een prijs. Begin oktober 1670 gingen er al geruchten dat de Fransen zouden komen en begon het stadsbestuur maatregelen te nemen. Steeds werden er bijdragen van de inwoners verwacht. Men moest 'botten': werken aan de vesting om die uit te breiden, te verbeteren of te herstellen. Wie niet kwam opdagen, kreeg een boete. Ook moest men voorraden opslaan (dat werd werkelijk gecontroleerd) en weer afstaan als dat nodig was. Ook soldaten inkwartieren (in huis nemen), geld en andere donaties afstaan in de vorm van leningen, brandemmers, ladders en water gereedhouden. Er werden spullen gevorderd: lood van daken om er kogels van te gieten, en matrassen voor de gewonden. Prijzen van voedsel werden vastgezet om woeker te voorkomen. Er waren gewapende burgerwachten. Onbekenden werd gesommeerd de stad te verlaten. Men had te doen wat er opgedragen werd, het gareel was strak. Er kon gestraft worden met boetes of lijfstraffen.

Maastricht was permanent een garnizoensstad, er woonden erg veel militairen. De rang bepaalde waar en hoe men woonde. De laagste rangen woonden in kazernes, barakken. Verschillende straatnamen herinneren er nog aan: Hoge Barakken, Lage Barakken, Achter de Barakken. Men deelde de voorzieningen en privacy was luxe. Hogere rangen woonden beter en de hoogste rangen hadden riante woningen. Als het nodig was, kwamen er heel wat militairen bij, van het eigen leger of huurlingen, vaak soldaten uit andere landen.

Naast vijandelijke legers en vreemde overheersers waren er zorgen vanwege epidemieën of extreme weersomstandigheden die oogsten vernielden met kans op hongersnood. Er zat weinig anders op dan het gelaten te ondergaan en zich te harden tegen de grillen van het leven.

11 S: Servaes; 12 S: Jan; 13 de Jesúiten; 14 S: Nicolaes; 15 Lieve Vroúwe kerck; 16 de Minnebroers; 17 het dorp Air (Heer); 18 de Tongersche Poort

1576, 1579, 1632, 1673, 1676, 1748, 1794. Zeven belegeringen in tweehonderd jaar. Wie dan binnen de muren was, kon er niet uit; zo werd de verdediging een gevangenis. Vanaf de stadsmuur kon men zien dat de vijand kwam en zich organiseerde. Kanonnen hier, schansen daar, loopgraven makend, kampementen bouwend, bevelen schreeuwend en vooral veel machtsvertoon om te intimideren. En als de strijd dan losbarstte, vloog de bevolking in paniek een schuilplaats in, stil van angst, biddend om genade. Angst voor vernieling, roof, plundering, verkrachting, moord. De gewonden werden naar de hospitalen gebracht. Mensen met kapot geschoten ledematen en afgrijselijke wonden. Amputaties gebeurden met een zaag en zonder verdoving, de wond werd dichtgebrand. Er was nauwelijks kennis van wondverzorging, hygiëne en revalidatie. Wie sneuvelde liet een gezin achter zonder inkomen, armoede was het vooruitzicht. Er waren mensen die zoveel gezien hadden, dat ze 's nachts niet meer konden slapen en in de schaduw van hun kwellingen leefden. Mensen die door hun verwondingen niet meer konden werken en afhankelijk waren van de barmhartigheid van anderen. Af en toe waren er nieuwe overheersers en moest de bevolking zich aanpassen aan nieuwe mores, taal, wetten en regels. Zulke periodes hebben diepe sporen nagelaten bij de bevolking en bleven generaties lang in het geheugen van de Maastrichtenaren.

Maastricht: 2020

We leven al 75 jaar in vrede en voorspoed. We kunnen gaan en staan waar we willen, vrijheid is ons grootste goed. We koesteren onze democratie en onze tolerantie. We respecteren anderen en willen zelf gerespecteerd worden. We bouwen op wetenschap, kennis en techniek. De medische zorg staat op een zeer hoog peil. Onze levensverwachting is nooit zo hoog geweest. De supermarkten liggen vol. We kunnen via media kennis nemen van iedere plek of gebeurtenis op de wereld. We kunnen altijd contact met elkaar hebben, waar we ook zijn. Het risicomanagement staat voortdurend aan: één keer een calamiteit en de overheid neemt allerlei maatregelen om een volgende keer te voorkomen. We kunnen ons tegen van alles verzekeren. We geloven in de maakbaarheid der dingen. Maar er is een keerzijde. Er leven mensen onder de armoedegrens, er zijn voedselbanken, teveel mensen met schulden, teveel daklozen, teveel mensen leven in eenzaamheid, we verspillen teveel, het milieu lijdt schade. Dit alles heeft niets te maken met de grillen van het leven, maar met de manier waarop we de dingen organiseren. En met beschaving.

Maeftricht ...

>

1 Duitsepoort; 2 Onze Lieve Vrouwekerk; 3 Sint Nicolaaskerk; 4 Sint Janskerk; 5 Sint Servaaskerk; 6 de Annunciaten in Wyck; 7 het Dinghuis (oud stadhuis)

Waar kijken we naar?

Opnieuw een panorama. Nu van Wyck, Maastricht en de ommelanden, gezien vanuit het oosten. Links loopt de huidige Scharnerweg, de weg naar het toenmalige dorp Scharn, nu een wijk in Maastricht. Het was de grote weg oostwaarts. Er staat een huis met wat bomen. Het is moeilijk te bepalen wat Josua's standpunt precies was, maar ik vermoed nog voor de splitsing Bergerstraat – Wethouder van Caldenborghlaan.

De tekening bestaat uit vier vellen die aan elkaar geplakt zijn, drie brede en een smalle. De titel is Maeftricht en daarachter staat, heel vaag, iets wat op een datum lijkt in de vorm van de breuk maand/dag. Vermoedelijk is het jaar 1671. Onderaan staat, ook heel vaag, Josua's naam. Voor de oriëntatie heeft hij cijfers gezet bij de belangrijkste gebouwen. Er is een legenda rechtsonder.

Het is een mooie en gedetailleerde tekening, er is veel op te zien, al is de voorgrond leeg akkerland. Het ging Josua kennelijk alleen om de *skyline* van de stad. De tekening is licht gekleurd in tinten bruin, groen, een ietsje rood en grijs. Tussen 12 en 13 schijnt een stempel door. En er zit een merkwaardige bocht in het geheel.

Maastricht oost: 2020

Tot 1867 veranderde de aanblik van de stad nauwelijks. Maar na de ontmanteling van de vesting en het opruimen van de werken ging het snel. Er was in 1853 al een spoorlijn aangelegd en in 1865 werd die uitgebreid. Rond 1880 werden de Stationswijk en de Wilhelminasingel aangelegd. De singel heette oorspronkelijk Boulevard of Singelweg. In 1913 volgde de bouw van het huidige station. In de jaren 1920 werd de wijk Wittevrouwenveld gebouwd. In de jaren dertig begon de drooglegging van het gebied tussen Wyck en Wittevrouwenveld: de voormalige Maasarm. Nu kon daar de wijk Wyckerveld gebouwd worden. Er kwamen fabrieksterreinen van ondermeer de Mosa, de Kristalunie en Céramique. Na de oorlog, de woningnood was erg groot, werd de wijk Heugemerveld gebouwd en Wittevrouwenveld werd uitgebreid.

Een deel van Scharn maakte tussen 1870 en 1970 deel uit van de gemeente Heer die in 1970 geannexeerd werd door Maastricht. Toen was er voor de stad alle ruimte om verder te bouwen.

In 1960 werd de snelweg A2 aangelegd. Die liep decennia lang als N2 door verschillende wijken en er waren wel zeven kruisingen en stoplichten. In 2016 was de ondertunneling van het tracé klaar: de Koning Willem Alexandertunnel, een tunnel in twee lagen. Op het dak ervan werd de Groene Loper aangelegd, een parkachtige strook voor fietsers en voetgangers.

Het was niet te doen om een foto te maken vanaf Josua's standpunt; er staan teveel gebouwen voor. Daarom op de volgende pagina een fragment van de Tranchotkaart.

8 9 10 11 12 13 14

8 de Augustijnenkerk; 9 het nieuwe stadhuis; 10 de Sint Maartenskerk; 11 de kruittoren in Wyck; 12 de Sint Matthijskerk; 13 de Antonieten; 14 de Landtcommanderij de Nieuwe Biesen

En wat is dit?

De kaart hieronder is een zogenaamde Tranchotkaart, getekend door de Franse cartograaf Tranchot die tussen 1803 en 1820 een serie militaire kaarten van het gebied tussen Maas en Rijn maakte. Die kaarten waren zeer nauwkeurig en zeer gedetailleerd. Dit is een fragment van kaart 83.

Het lijkt of Maastricht er apart ingeplakt is. De kleur van de Maas is anders, er is kleurverschil met de omgeving en de W van Wyk is deels bedekt.

Het oostelijke deel van de stad is mooi te zien. We zien de weg van Wyck naar Valkenburg. Die heet hier: *Grande Route de Maestricht a Fauquemont*. Vlak voor 'Schaarn' splitst de weg. Het zuidelijke deel gaat via Keer en Margraten richting Gulpen.

Op de kaart staan meer bekende namen als Wyckerveld, Wittevrouweveld, Ambyderveld, In den Drinck, Agter de Kerk, Heer. De toekomst tekent zich al af.

>

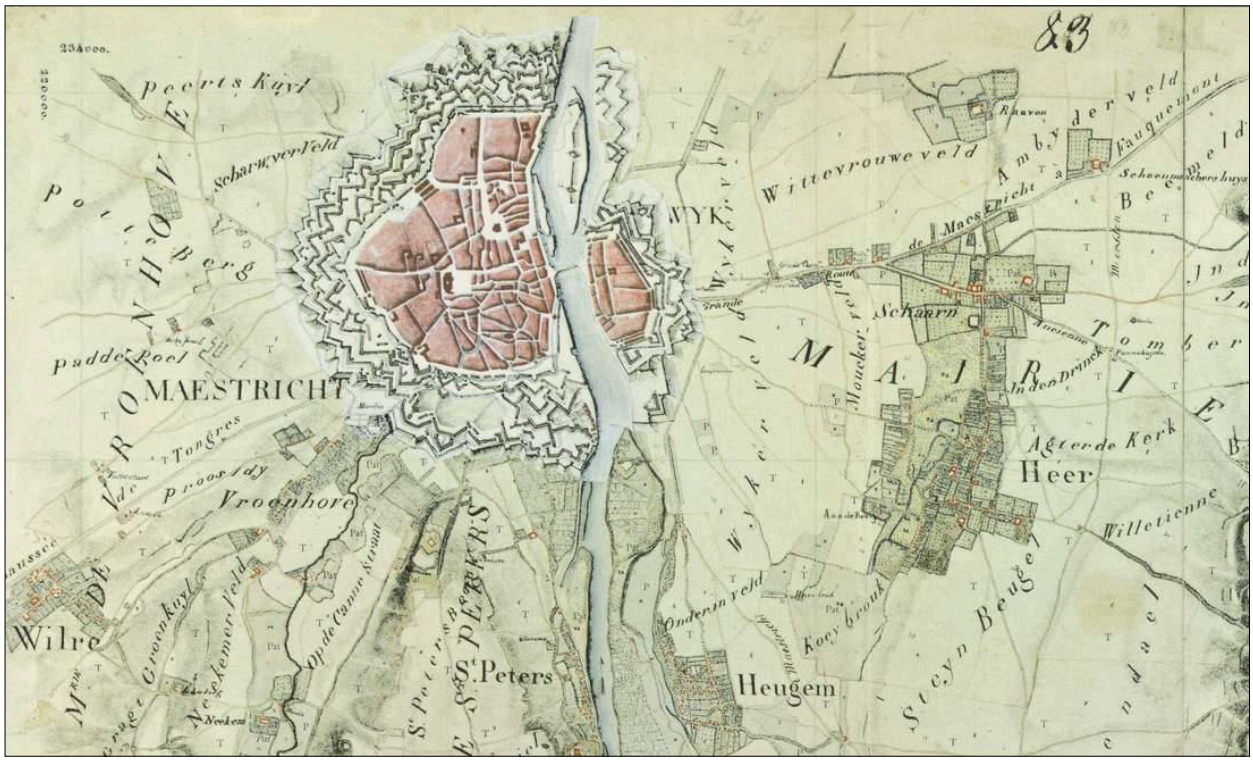

Anno 1669 geteeckent tot maeftricht

>

Waar kijken we naar?

Maastricht gezien vanuit Wyck. Precies in het midden zien we een rondeel. En op de achtergrond, aan de andere kant van de Maas, Maastricht. We volgen de legenda. Van links naar rechts de Kruittoren die we kennen als de Helpoort. Dan het Weeshuijs 2, de Sint-Jan 3, de Sint-Servaas 4, de Lieve Vrouwe 5, de Sint-Nicolaas 6 en te Wijck de barakken 7. Aan de legenda kan men Valentijns hand herkennen.

Verder zien we op de voorgrond links een stuk van de buitenwerken en rechts de voormalige Maasarm die hier dient als stadsgracht. Het is een erg aardig stadsgezicht uit een wat onverwachte hoek.

Het Weeshuis is het Oude Minderbroederskloosteraan de Sint-Pieterstraat. Dat had toen een daktoren. Rechts naast de torens van de Onze Lieve Vrouwe steekt nog een toren uit. Dat is de zuidelijke koortoren, die had toen een hoge spits. Dan de barakken helemaal rechts. We zien alleen de daken. Het zijn de kazernes van de soldaten. De straatnamen daar herinneren er nog aan: Hoge en Lage Barakken. Het lijkt of er struiken groeien op de muur.

En, als een ondergaande zon boven de stad, een vette stempel van de universiteitsbibliotheek van Leiden. *Ik* ben ontzet!

Céramique 2020

Ik heb de foto gemaakt vanuit het Charles Eyckpark. De locatie heet Aan de Recentoren, het ligt naast de Bordenhal. Hier ziet u het fundament. Valentijns standpunt was wat verder naar achteren en wat hoger, maar daar staan gebouwen in de weg.

De Helpoort piekt nog iets boven de bomen uit, links van de lantaarnpaal. Rechts staat de Maaspunttoren, die bestond toen ook al. Gelukkig is die behouden, men heeft hem rond 1911 gerestaureerd.

En dan die prachtige boog die door het beeld loopt. Die is van de *Hoeg Brögk*, de Hoge Brug. Een werkelijk schitterende stalen boogbrug die door René Greisch uit Liège werd ontworpen en in 2003 werd geopend. Het is de verbinding voor voetgangers en fietsers tussen de wijk Céramique en het Stadspark bij de Onze Lieve Vrouwewal.

In de bestrating in de buurt zijn nog resten te vinden van de vestingwerken. Rechts begint Plein 1992 en aan de oostzijde daarvan zijn de contouren van het Parmabastion in de straat te vinden. Maar het is zo groot, dat men al snel geen overzicht meer heeft. Onderstaande luchtfoto laat zien hoe dat bastion er ooit uitzag en wat een enorme oppervlakte het had.

Toen de vestingstatus werd opgeheven, werd dit buitengebied al snel volgebouwd met de fabrieken van de Société Céramique waar aardewerk geproduceerd werd. Om het terrein liep een muur, de hoofdpoort lag aan de zuidkant van de Wilhelminasingel. In 1987 kwam het terrein in handen van de gemeente en werd het een woon/werkwijk. Enkele gebouwen zijn bewaard: de Bordenhal, de Wiebengahal, de villa van de directeur en een stuk van de fabrieksmuur.

>

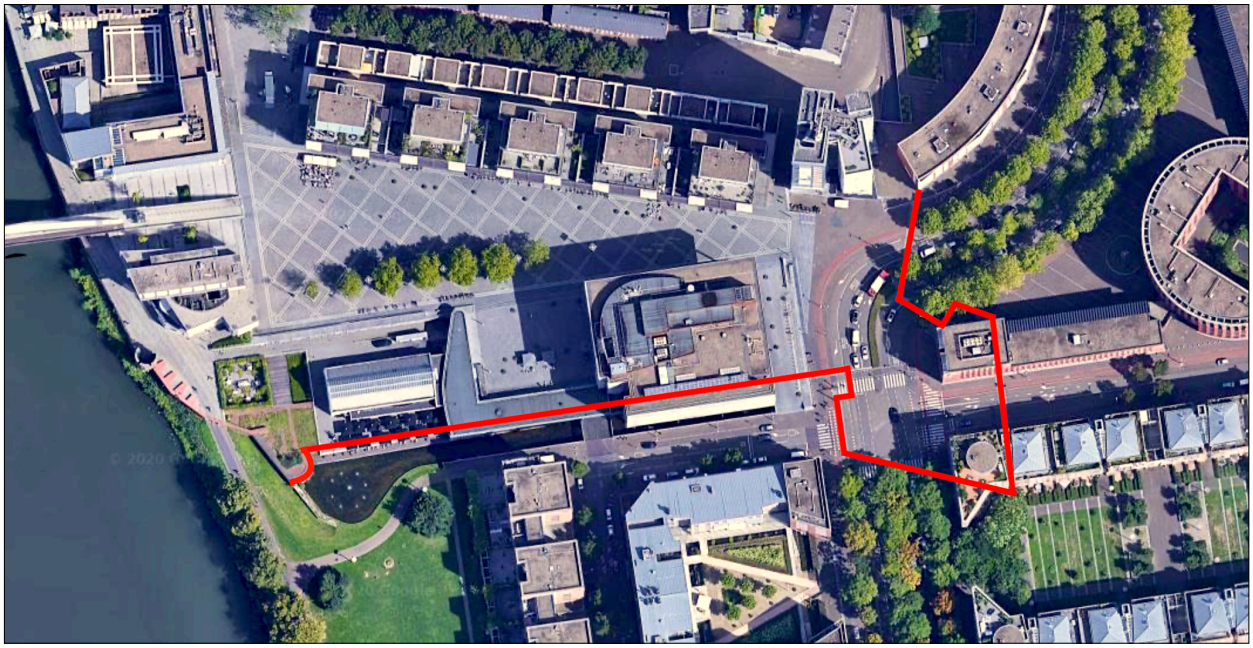

S. Pieters poort tot Maeftricht 1671

>

Waar kijken we naar?

Het is een bijna impressionistische schets van een stuk walmuur tussen de Nieuwenhof en de voormalige Sint-Pieterspoort. Dat stuk heet de Nieuwenhofwal. We zien twee rondelen met daarop erkertorentjes, uitkijkposten en schuilplaatsen voor wachters. Het tweede rondeel bestaat niet meer, het is ooit ingestort. Wat verderop is het poortgebouw. Van daaruit gaat de weg naar Sint-Pieter en Luik. Het terrein tussen muur en het water is breed en hoog, het zijn ravelijnen. En het lijkt of die doorlopen tot aan de muur. Maar dat is niet zo, er ligt een gracht tussen die van hieruit niet zichtbaar is. De gracht wordt gevoed met water uit de Jeker. Boven de muur steekt het dak van Oude Minderbroedersklooster aan de Sint-Pieterstraat uit. Rechts van de weg beginnen de Kommen, de *Koompe* in het Maastrichts. Het is een drassig gebied vanwege de delta van de Jeker en het kan goed gebruikt worden als inundatiegebied. Het houdt de vijand op afstand.

Aan de waterkant ligt een vlonder. Daarop staat een wasvrouw bij een pomp. Een pomp? Er is toch water genoeg? Jawel, maar dat water was vaak niet schoon en dat is voor het spoelen wel noodzakelijk. Ook wisselde de waterstand van de Jeker sterk en als het te laag stond, kwam men er niet bij. Links liggen lakens te bleken. Er staat een schuurtje, al lijkt het ook op een tent.

Linnengoed werd vroeger weinig gewassen. Dat had voor een deel te maken met opvattingen over hygiëne, maar ook met de behandeling: stoffen sleten er erg door. En het wassen zelf was zwaar en omslachtig.

Men had er zeep voor nodig. Die werd gemaakt door olie of vet te verhitten en te mengen met loog, een sterk bijtend middel. Daardoor verzeepte het vet en ontstond er zeep. Het proces werd zieden (koken) genoemd en het werd gedaan door zeepzieders.

Dan werd de kookwas gedaan: wasgoed, water en zeep in een teil verhitten en roeren. Na goed spoelen en wringen, werd het wasgoed te bleken gelegd op bleekvelden. Bleken is wat anders dan drogen, het kan alleen op gras en tussen eind maart en eind augustus vanwege de kracht van de zon. Het wasgoed moest vochtig worden gehouden door het met schoon water te besproeien. Zo konden het uv-licht en de zuurstof goed inwerken en kregen vrije zuurstofatomen de kans om zich te binden aan het vuil, waardoor het makkelijker los liet. Na het bleken kreeg het goed een zuurbad in bijvoorbeeld karnemelk om de loog te neutraliseren. Daarna weer wassen en spoelen en tot slot drogen. Maar linnen vergeelde daarna toch weer zodat het proces herhaald moest worden.

Het Nieuwenhofpoortje is op de tekening niet zichtbaar. Het is links net buiten beeld. Het bestaat al sinds 1374 maar het is een paar eeuwen dichtgemetseld geweest.

Sint-Pieterspoort: 2020

We bevinden ons in het Henri Hermanspark dat ligt tussen de stadswal en de Tapijnkazerne. Vóór de oude vesting ligt een nieuwe. Met muren, grachten, aarden wallen en palissades. Het is het vernieuwde hertenkamp, bedoeld om de dieren daar binnen te houden. De dieren worden verzorgd door de Stichting Dierenpark Maastricht, de opvolger van de Vereniging Stadsverfraaiing die was opgericht in 1920.

Helemaal links van de brug bevindt zich het Nieuwenhofpoortje. En de gele vlek achter de eerste palissades is het eerste rondeel.

Toen Maastricht haar status als vestingstad verloor, was het inundatiegebied niet meer nodig. De Kommen werden drooggelegd en de Tapijnkazerne werd er gebouwd, want Maastricht was weliswaar geen vestingstad meer, maar bleef wel een garnizoensstad. En tussen de stadsmuur en de kazerne werd het Stadspark uitgebreid met het Henri Hermanspark.

De Kommen liepen door tot Sint-Pieter. Dat gebied werd door de militairen gebruikt als oefenterrein. En het hoofdbureau van politie is er sinds 1978 gevestigd. In 2010 verloor de Tapijnkazerne haar functie en konden het gebied en de gebouwen een andere bestemming krijgen. Ze worden gebruikt door de universiteit.

Sommige dingen zijn in stilte vanzelfsprekend geworden. Neem de was. Waar dat vroeger zwaar werk was dat per beurt wel twee dagen in beslag kon nemen, is het nu bijna een tussendoortje geworden. Door wasmiddelen met een uitgewogen samenstelling. Daar is bijzonder veel onderzoek naar gedaan. En door machines die niet alleen het zware werk doen, maar ook precies weten wanneer het ene proces moet stoppen en het volgende moet beginnen. Het resultaat: men doet de was in de machine, wat wasmiddel erbij, een paar keuzes maken en dan kan men wat anders gaan doen. Na een paar uur kan het goed eruit, droog en wel, opvouwen en klaar. Werktijd: twee, drie uur.

Waar kijken we naar?

Wat een bijzonder contrast. Links de stad in het blakende licht, rechts de berg in de schaduw. Alsof die al wat van z'n binnenste prijsgeeft. Maar merkwaardiger is de verdeling van licht en donker. Als het donkere deel de helft smaller was geweest, was het ook een fraai beeld. Nu krijgt de voorstelling er iets dreigends door. Zou het symbolisch bedoeld zijn: de dreiging die vanuit het zuiden komt? De Fransen maakten immers al plannen om Maastricht in te nemen. Grote gebeurtenissen werpen hun schaduw vooruit. Het kan ook symbolisch zijn voor het belang dat de berg had voor Maastricht. Dat belang was erg groot. Denk aan mergelwinning, champignonkwekerijen en schuilplaatsen tijdens oorlogen

Het is een vlotte schets, bijna nergens gedetailleerd uitgewerkt. We zien de stad met links de Tongersepoort, dan de Sint-Servaas en de Sint-Jan en daarvoor het Jekerdal. De voorgrond is wat rommelig met opgestapelde stenen en boomstronken. En een platte kar op twee wielen die werkeloos tegen een boom geleund staat. Het is het werkterrein van blokbrekers die grote blokken mergel uit de berg haalden als bouwmateriaal. Daardoor was er al een omvangrijk gangenstelsel ontstaan.

De verticale donkere vlek links in de rots is de Grote Ingang, ook bekend als de Tiendschuur. Dat was een portaal van ongeveer zestien meter breed en dertien meter hoog. Om een idee te geven van de grootte: zie het grijze mannetje rechts naast het kader van de tekening, het is ongeveer manshoog. De locatie is aan de Mergelweg.

De tekening is niet gesigneerd. Ik vermoed dat het Valentijns werk is, aan het handschrift te zien. Er loopt een vage lijn in het midden, het lijkt een vouw. En er staat een merkwaardige aanduiding linksboven, het lijkt op A/2, ik heb geen idee van de betekenis.

Maastricht: 2020

Rond 1916 stortte de ingang in. Ik heb de foto niet kunnen maken vanaf het standpunt van de tekenaar. Dat lag aan de westkant van de berg. Er zijn hekken en achtertuinen. Daarbij komt dat de begroeiing zo hoog en dicht geworden is, dat de stad niet zichtbaar is. Mijn standpunt was op de caponnière van fort Sint-Pieter: dat is heel dicht bij het standpunt van de tekenaar en het is hoog genoeg om over de bomen heen te kunnen zien.

Het fort bestond in Valentijns tijd nog niet. Bij het beleg van 1673 hadden de Fransen de berg gebruikt om Maastricht te beschieten. Om dat in de toekomst te voorkomen, moest de berg verdedigbaar zijn. En dus werd er een complete vesting gebouwd: Fort Sint-Pieter.

In 1778 vonden blokbrekers in het Noordelijk Gangenstelsel van de berg een deel van een skelet: een schedel en een paar onderkaken van minstens 90 cm. Men deed wel vaker zulke vondsten, maar dit was wel een heel belangrijke.

Wat zou dat nou voor indruk gemaakt hebben op de blokbrekers en de lokale bevolking? Men ontleende z'n wereldbeeld voor een groot deel aan de bijbel, opgevoed met het idee dat God de wereld had geschapen en dat God onfeilbaar was; hij maakte geen fouten. Hoe kon het dan zijn dat er resten waren van een dier dat men niet kende en waarom was het onder dat stenen tapijt geschoven? Het heeft vast veel speculatie en discussie opgeleverd en vlammende preken van meneer pastoor.

De vondst verdween naar Frankrijk na de Franse inval van 1794. Het werd *le grand animal de Maëstricht* genoemd en kwam in een museum in Parijs terecht. Het zorgde, samen met andere vondsten, voor een hoop getheoretiseer: hypotheses, wilde veronderstellingen en fantastische bedenksels. Het is de taak van de wetenschap is om alleen te behouden wat bewijsbaar is. En toen bleek men in staat te zijn om de ontstaansgeschiedenis van de aarde op een andere manier te bekijken. De wetenschappen van geologie en paleologie ontstonden. Men kon fossielen indelen naar soort en herkomst en ook een indeling in geologische tijdvakken werd mogelijk.

Maastricht maakt deel uit van het tijdvak Krijt en daarvan het laatste deel dat Maastrichtien heet, 71,3 tot 65,4 miljoen jaar geleden. De kop bleek van een groot soort waterhagedis te zijn die leefde in de grote binnenzee die hier toen lag, het hele dier was wel achttien meter lang. Het kreeg de naam *Mosasaurus hofmannii*: maashagedis die gevonden zou zijn door Hofmann. In het Natuurhistorisch Museum in Maastricht ligt een kopie van de schedel. Er werden nog veel meer fossielen gevonden. Die kregen namen als Bèr, Carlo, Lars (naar de vinders) of *Wonderchicken* (naar de vorm).

Het winnen van mergel heeft naast veel bouwmateriaal tientallen kilometers aan gangen opgeleverd. Naast het Noordelijke Gangenstelsel zijn er de stelsels van de Zonneberg, Jezuïetenberg, Slavante en het Zuidelijk Gangenstelsel. Er worden rondleidingen gedaan: zeer de moeite waard!

Anno 1669 het huijs te Aegie mont bij maeftri(cht) >

Waar kijken we naar?

Het huijs te Aegie mont ligt aan de noordkant van het Jekerdal, tegen de Cannerberg. Het staat beter bekend als Kasteel of Château Neercanne. In Valentijns tijd heette het kasteel Agimont. De naam is vermoedelijk ontleend aan Agimont, een dorp in de Belgische provincie Namur aan de Franse grens, in de buurt van Dinant. Daar betekent de naam *Au Givet Mont:* de hoogte die uitkijkt op de stad Givet. Het was een versterkte burcht. Daar ontstond het graafschap Agimont. Het is niet duidelijk of er verband is tussen beide namen.

Op de tekening zien we de heuvels achter het Jekerdal. Wat meer op de voorgrond tegen de heuvel het complex van het kasteel dat bestaat uit terrasmuren met op de hoeken torentjes en een hoofdgebouw. De wat donkere voorgrond geeft diepte aan dit sprookjesachtige tafereel. Dit is Nederland. Ja echt. Nergens is het zuidelijk aandoende buitenland dichterbij dan hier.

De handtekening ontbreekt. De tekening is toegekend aan Josua, maar vanwege het handschrift denk ik dat die van Valentijn is.

Château Neercanne 2020

Als ik hetzelfde standpunt als Valentijn had ingenomen, had u niets anders dan bomen gezien. Valentijn stond vermoedelijk op de rotsen ergens boven de ingang van de Jezuïetenberg. Tegenwoordig ligt daar het hellingbos van de Cannerberg. Mijn standpunt is weliswaar wat lager, het biedt toch een mooi doorkijkje. Het kasteel ligt achter de bomen in het midden. Enkele meters achter het kasteel loopt de grens met België.

Het bestaat al sinds 1316 en heeft in de loop van de tijd in diverse eigenaren gehad. In 1698 liet de stadscommandant en generaal-majoor der cavalerie Daniël Wolff, baron Von Dopff, het hoofdgebouw afbreken om er een nieuw voor in de plaats te zetten in barokke stijl. Het is vrijwel helemaal opgebouwd uit mergel, dat was hier immers ruim voorhanden.

Voor het kasteel is een fraaie terrassentuin aangelegd in Franse stijl. En aan de overkant van de weg ligt een grote vijver. Die is lang onzichtbaar geweest, maar door de restauratie van de laatste jaren wordt steeds duidelijker wat de oorspronkelijke opzet was. Uit achttiende eeuwse tekeningen blijkt dat het oorspronkelijke complex veel groter was met parken, bossen, lommerrijke dreven, promenades en een theehuis.

Het kasteel is nu een gerenommeerd restaurant met een eigen wijngaard waar pinot noir, een rode wijn, wordt geproduceerd. Het hoektorentje aan deze kant heet torentje De Gulden. De naam is een eerbetoon aan onze oude munt. In 1991 kwamen op Château Neercanne twaalf regeringsleiders en twee staatshoofden (de Franse president en koningin Beatrix) bijeen om de komst van de Europese eenheidsmunt, de euro, voor te bereiden. In 1992 werd in Maastricht het Verdrag betreffende de Europese Unie getekend.

Er zijn in Maastricht veel meer kastelen en landhuizen: Hoogenweerth, Vaeshartelt, Bethlehem, Geusselt, Borgharen, De Burgh, Hartelstein, Jerusalem, Lichtenberg, Louwberg, Meerssenhoven, De Torentjes, De Thombe, Severen. In heel Zuid-Limburg liggen er tientallen. Wat een rijke en welvarende streek.

t S : Pieter : Wyck : over Maftricht : 1670 6m/15d

Waar kijken we naar?

Tot slot een vergezicht van Josua. Gemaakt vanaf de Sint-Pietersberg richting het noorden. We kijken over Sint-Pieter en Wyck. Maastricht ligt links, buiten beeld. Rechts naast het heuveltje zien we een stuk van de brug met daarop het poortgebouw en de houten gaanderij. Dan de toren van de Sint-Martinuskerk en die van het klooster van de Annunciaten. Rechts vaart een zeilschip door de Maas; het heeft wind mee. Vlak voor de boeg van het schip staat La Motterie, het buitenverblijf van Claude de Lannoy, graaf van La Motterie in Frankrijk. Hij was tussen 1616 en 1632 militair gouverneur van Maastricht. Aan de horizon zien we het vlakke Maasdal en rechts het begin van het heuvelland. De zon schijnt precies op de kruin van het boompje links. De tekening bevat een beetje kleur. Wat groen voor de bomen, wat blauw voor de Maas en grijs voor de schaduw.

Wat een landelijk beeld en vooral: wat een leegte. Grote stukken landbouwgebied en nauwelijks gebouwen buiten de muren. Het is 15 juni 1670.

Maastricht 2020

Ook voor deze foto had het standpunt iets anders moeten zijn, iets verder naar het zuidoosten en ook wat hoger. Maar daar werd het zicht belemmerd door bomen. Het is niet erg, het gaat vooral om het vergezicht.

Wat is het groen geworden. Het is opvallend hoe weinig bomen er in Josua's tijd waren. Het land was vooral kaal en leeg. De oorzaak had te maken met landbouwgrond en verdedigbaarheid, maar ook met goedkope brandstof. Die haalde men daar waar die groeide. We zijn op grote schaal overgestapt op fossiele brandstoffen en hebben een andere waardering gekregen voor de groene ruimte.

Als geluid een kleur had, zou het als een grauwe sluier over de stad hangen. Vanwege de corona-uitbraak en de beperkingen is er nauwelijks verkeer op de weg. Het is stil. Er is dus ook weinig luchtvervuiling, ook die grauwsluier is er niet. En al een paar weken waait de wind uit het oosten waardoor de lucht helder en de hemel erg blauw is. Wat een voorjaar.

Wat zou er gebeuren als u plotseling in het Maastricht van toen terecht zou komen? Zomaar, voor een paar dagen, een midweekje naar Maastricht in 1670. Een babbeltje met een Mestreechteneer van toen zou tamelijk eenvoudig zijn. Het Maastrichts, het Nederlands en het Frans van toen hadden weliswaar wat andere klanken en woorden, maar het zou prettig vertrouwd klinken. Misschien net zo'n verschil als tussen hedendaags Maastrichts en Tongers of Sittards dialect. U zou uw weg door de straten gemakkelijk kunnen vinden. Het stratenplan is vrijwel niet veranderd. En er zijn tal van beeldbepalende gebouwen die als oriëntatie kunnen dienen. Maar u zou zich ook in een stad wanen die u niet kent, omdat tal van gebouwen er toen compleet anders uitzagen. U zou verbijsterd zijn over de bouwvalligheid van veel gebouwen en ook opgetogen over de rijkdom en de weelde van andere en verrukt over schilderachtige plekken. U zou schrikken van de stank van rook, poep, pies, dieren, verrotting. Maar daar waren ook de geuren van vers gebakken brood of gebraden vlees. Het tempo zou weldadig zijn, weinig drukte, weinig haast. U zou verbaasd zijn dat alles met de hand gedaan moest worden. Er waren immers geen apparaten en elektriciteit was niet meer dan een natuurverschijnsel. U zou kinderarbeid zien, zelfs door jonge kinderen. Als u niet rijk genoeg was voor een paard of een koets, zou u alles lopend moeten doen. En u zou mismaaktheid zien. Het was een alledaags verschijnsel: rotte gebitten, lelijke littekens, wratten, pokken, bulten, bochels, mensen met geamputeerde ledematen. Er was nauwelijks iets om de kwalen te verhelpen of te maskeren. U zou het gebrek aan hygiëne moeten aanvaarden met vlooien, luizen, of schurft en zeker reizigersdiarree of andere infecties. Op vakantie in een ver buitenland zou u dit alles kunnen aanvaarden. U gaat immers toch weer terug naar huis. Maar dit is Maastricht... Het zou misschien wel een cultuurschok zijn.

De tijd van nu heeft veel tekortkomingen. Ondanks dat: driewerf hoera, het is 15 juni 2020.

Nawoord

U hebt vast gezien dat ik vaak twijfel. Is die tekening van Josua of toch van Valentijn? Is deze plek nou hier of daar? Zien we daar de tekenaar of is het toch een wandelaar?

We kunnen ook niet anders. We waren er immers niet bij, toen, tussen 1669 en 1671. Ik heb geprobeerd u deelgenoot te maken van m'n overwegingen. Het is aan u om de twijfel te aanvaarden of om toch een standpunt te kiezen.

Ik heb veel tekeningen van Maastricht en omgeving besproken, maar er zijn er nog meer, al zijn die minder geschikt voor dit boek. Op veel van die tekeningen staat geen beschrijving of alleen een vage titel als 'geteeckent by Maeftricht' zonder verdere aanwijzingen. Het is dan onmogelijk om het standpunt en het blikveld van de tekenaar terug te vinden.

Toch is er een bonte verzameling van stadsgezichten en landschappen overgebleven. Wat zag Maastricht er anders uit. Het meest opvallende is de leegte, maar dat komt misschien omdat de tekenaars niet veel mensen getekend hebben. Ook geen paarden, koetsen, karren, vee, opgestapelde spullen, materiaal en rommel. Ik zei het al, ze konden weglaten wat niet in het plaatje paste.

Het bijzondere van de tekeningen is wel, dat ze over gewone dingen gaan. Geen pracht en praal van bijzondere of indrukwekkende gebouwen, maar de gewone, dagelijkse stadsgezichtjes. Beelden die iedere Maastrichtenaar van toen kende. Het zijn net ansichtkaarten, alleen het 'Groeten uit Maastricht' ontbreekt.

Zou Maastricht erg veranderd zijn, was de vraag. Een mens veroudert ernstig in 350 jaar, Maastricht verjongt zich keer op keer, past zich aan aan de eisen van de tijd en blijft toch zichzelf. Wat een geweldige stad!

Beste lezer,

Ik hoop dat u genoten heeft van deze rondleiding. Die was gratis. Mocht u er een donatie voor over hebben – ik zou dat zeer op prijs stellen om de kosten te dekken – dan kan dat op
IBAN: NL35 SNSB 0858 4711 59
(BIC: SNSBNL2A)
ten name van PJ Scheele
onder vermelding van Josua in Maastricht.

Ik zou u er zeer erkentelijk voor zijn.

Geraadpleegde literatuur

R.J.G.M. van Hasselt, 'Drie tekenaars van topografische prenten in Brabant en elders: Valentijn Klotz, Josua de Grave en Constantijn Huygens jr.', in: Jaarboek [van de] Oudheidkundige Kring 'De Ghulden Roos' [te] Roosendaal 25 (1965) 145-192. Aanwezig bij het RHCL, signatuur SHC EAB 377.

M.H. [Peggy] Breitbarth-van der Stok, 'Josua de Grave, Valentijn Klotz en Barnardus Klotz', in: Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Band 68 (1969) 93-115. Aanwezig bij het RHCL, signatuur SHC VAW 462.

Pierre J.H. Ubachs en Ingrid M.H. Evers, 'Historische Encyclopedie Maastricht'. Zutphen 2005. Aanwezig bij het RHCL, signatuur Le 938.1 UBAC (open opstelling).

J.G.J. Koreman, 'geteeckent tot Maestricht'. Uitgave van de gemeente Maastricht, 1981.

Diverse pagina's uit Wikipedia voor allerlei wetenswaardigheden.

Colofon

Alle foto's, teksten en opmaak:	Peter Scheele
Tekeningen:	Josua de Grave, Valentijn Klotz
Opmaak:	Mac Pages
Lettertype:	Hoefler Text
Lettertype initiaal:	Zapfino
Uitgever:	Peter Scheele Boekenkast https://scheelpj.home.xs4all.nl/Site/

Lijst van afbeeldingen

Verklaring van de afkortingen

RHCL: Regionaal Historisch Centrum Limburg, Tekeningen en prenten, rhcl.nl/nl
GAM: Gemeentearchief Maastricht, bij RHCL
LGOG: Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, bij RHCL
RKD: Rijksinstituut voor Kunsthistorische Documentatie/Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, te rkd.nl/nl
(...) Als de naam van de kunstenaar tussen ronde haken staat, is het auteurschap niet zeker, maar aan hem toegeschreven.

Pag. Beschrijving en herkomst

2 Terug naar De Tekeningen

4 L: Vrouwenkerck Tot Maeftricht: 1670, Gezicht op Maastricht met de Onze Lieve Vrouwenkerk
Pen in bruin, penseel in waterverf. Gesigneerd rechtsonder: J. De Grave fecit.
Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

6 Tot Maeftricht: 1671, Gezicht op Wyck
Pen in bruin, penseel in waterverf. Gesigneerd rechtsonder: Josua De Grave fecit, GAM [GAM 26].

8 aent Vrijthof tot Maeftricht 1669 9m/5d, Vrijthof zuidoost met het Sint-Servaasgasthuis
Pen in bruin, penseel in waterverf. Gesigneerd linksonder: J. De Grave fecit.
Teylers Museum, Haarlem.

10 tot maestricht, sint Jacoebs kerk, Vrijthof zuidoost, Sint-Jacobskerk
Pen in bruin, penseel in waterverf, ongedateerd, maar vermoedelijk voor 1670, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 42].
Zonder titel, Vrijthof zuidoost, Sint-Jacobskerk
Pen in bruin, penseel in waterverf, ongedateerd, maar vermoedelijk voor 1670, gesigneerd rechtsonder: Josua de Grave, The J. Paul Getty Museum, Los Angeles.

12 geteekent op de Vrijthof tot Maeftricht Anno 1671, Vrijthof zuidoost met het Sint-Servaasgasthuis
Pen in bruin en zwart, penseel in kleur, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 44].

13 het gasthuys tot maestricht geteeckent den lesten desembr Anno 1670, Vrijthof zuidoost met het Spaans Gouvernement
Pen in bruin en zwart, penseel in kleur, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 5].
Collage van twee tekeningen (zuidoost hoek van het Vrijthof, met Vogelstruys, Sint-Servaasgasthuis, Sint-Jacobskerk en Spaans Gouvernement).

14 Tot Maeftricht, Vrijthof west met Koningskapel
Pen in zwart, penseel in waterverf, ongedateerd, gesigneerd, Valentijn Klotz, British Museum.

16 1670 geteeckent op d(e) Vrijthof, de Witte Vrouwe kerck, Vrijthof noord met Witte Vrouwenkerk
Pen in bruin, penseel in waterverf, gedateerd 1670, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 43].

18 Anno 1669 geteeckent de bosse straet tot Maestricht, de Boschstraat
Pen in bruin, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 1].

20 Anno 1669, de Hoogbrugstraat
Pen in bruin, penseel in grijs, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 16].

21 Anno 1669 de poort Almanien tot Maeftricht, de Duitse Poort
Pen in bruin, penseel in grijs, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 32].

22 Tot Maeftricht de Tongerfche straet, de Tongersestraat
Pen in bruin, ongedateerd, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 31].

Pag.	Beschrijving en herkomst
24	aan de tongerse straat 1671 6/4 de sap straat, de Abtstraat Pen in bruin, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 24].
26	tot Maeftricht geteeckent den i Mäeij Anno 1671, de binnentuin Pen in bruin, penseel in waterverf, gedateerd 1 mei 1671, ongesigneerd, (Valentijn Klotz) Origineel in het Kupferstichkabinett. Staatliche Museen zu Berlin KdZ/SZ/2859
27	Plattegrond van Maastricht 1652 Ingekleurde gravure van Joan Blaeu, 1652, https://commons.wikimedia.org
28	Tongerse Poort tot Maeftricht 1670:, de Tongerse Poort Pen in zwart, penseel in grijs. Gesigneerd onderaan: J. De Grave Origineel in het Kupferstichkabinett (SMPK), Berlin.
29	Luchtfoto: Google Maps
30	Buijten Maeftricht 1670, richting Sint-Pietersberg Pen in bruin, penseel in grijs, gedateerd 1670, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 91].
31	Buijten Maeftricht i67i, richting Sint-Pietersberg Pen in bruin, penseel in grijs, gedateerd 1713, gesigneerd, Valentijn Klotz, LGOG [LGOG 8].
32	Zicht op de Sint-Pietersberg, richting kasteel Lichtenberg Pen in bruin, penseel in grijs. Gesigneerd rechtsonder: Josua De Grave fecit, LGOG [LGOG 77].
33	Kamerscherm, geschilderd kamerscherm Kamerscherm, olieverf, Collectie LGOG, in bruikleen bij het Limburgs Museum in Venlo.
34	het huijf te haeren, kasteel Borgharen Pen in bruin, penseel in grijs, ongedateerd, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 64].
35	Bij Borgharen 1676 8m/9d:, bij Borgharen Pen in bruin, penseel in kleur, gedateerd 1676, gesigneerd, Josua de Grave, LGOG [LGOG 27].
36	maeftricht de boffe poort, de Bosch Poort Pen in bruin, penseel in grijs, ongedateerd, ongesigneerd, (Valentijn Klotz?), 15,6 x 20,2 cm The National Galleries of Scotland, D 1302.
37	Plattegrond van Maastricht 1652 Ingekleurde gravure van Joan Blaeu, 1652, https://commons.wikimedia.org
38	Maeftricht 1671 9m/9d, panorama Maastricht west Pen in bruin, penseel in grijs, gedateerd 9 september 1671, gesigneerd, Josua de Grave, RKD 0001364790.
40	Maeftricht ..., panorama Maastricht oost Pen in bruin, penseel in kleur, ongedateerd, gesigneerd, Josua de Grave, GAM [GAM 1034].
41	Tranchotkaart 83, http://imagebase.ubvu.vu.nl/cdm/ref/collection/krt/id/5629
42	Anno 1669 geteeckent tot maeftricht, vanaf Céramique Pen in bruin, penseel in grijs, gedateerd 1669, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), Universiteitsbibliotheek Leiden, P309_2 N 030b.
43	Luchtfoto: Google Maps
44	S. Pieters poort tot Maeftricht 1671, de Nieuwenhofwal Penseel in grijs 1671, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), GAM [GAM 193].
46	Anno 1670, zicht op Maastricht, de Sint-Pietersberg en de Grote Ingang Pen in bruin, penseel in grijs, 1670, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 93].
48	Anno 1669 het huijs te Aegie mont bij maeftri(cht), Château Neercanne Pen in bruin, penseel in grijs, gedateerd 1669, ongesigneerd, (Valentijn Klotz), LGOG [LGOG 38].
50	t S : Pieter : Wyck : over Maftricht : 1670 6m/15d, vergezicht over Sint-Pieter en Wyck Pen in bruin, penseel in grijs, gedateerd 15 juni 1670, gesigneerd, Josua de Grave LGOG [LGOG 6].

Josua de Grave & Valentijn Klotz in Maastricht

Josua de Grave en Valentijn Klotz waren militairen in het Staatse leger. Ze waren tussen 1669 en 1671 in Maastricht. En in 1676 waren ze in de buurt van Maastricht. Ze hebben tal van tekeningen en schetsen gemaakt. Stadsgezichten en landschappen. In dit boek komen er dertig aan bod.

Zou Maastricht erg veranderd zijn? Een mens veroudert ernstig in 350 jaar, Maastricht verjongt zich keer op keer, past zich aan aan de eisen van de tijd en blijft toch zichzelf.

Het is erg boeiend om de tekeningen van toen te vergelijken met de foto's van nu. En natuurlijk hoort er wat beschrijving bij om de tekeningen in hun context te plaatsen. Vandaar dit boek.

Peter Scheele